

არჩილ ჩაჩხიანი

*ისტორიის დოქტორი, პოლკოვნიკი, დავით აღ-
მაშენებლის სახელობის საქართველოს ეროვ-
ნული თავდაცვის აკადემიის სამეთაურო-საშ-
ტაბო კოლეჯის ომების ევოლუციისა და თავ-
დაცვის სტრატეგიების კურსის უფროსი*

**გენერალი მუსტაფა ქემალი (ათათურქი) და
„ანატოლიელი პროტანსტანტები“ –
ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი თუ
ნაციონალისტურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა?**

1919 წლის 15 მაისს გენერალი მუსტაფა ქემალი თავის 20 კაცი-
ან ჯგუფთან ერთად ძველი სატვირთო გემით „Bandirma“ კონსტან-
ტინოპოლის პორტს ტოვებს და, ახალი დანიშნულების შესაბამი-
სად, ცენტრალურ ანატოლიაში მიემგზავრება მე-3 არმიის სამხედ-
რო ინსპექტორის რანგში. მუსტაფა ქემალთან ერთად ანატოლიაში
გაემგზავრნენ მე-3 საარმიო კორპუსის სარდლად დანიშნული
ოფიცერი, პოლკოვნიკი რეფეტ ბელე – მუსტაფა ქემალის თანა-
მებრძოლი დარდანელსა და სირიაში, პოლკოვნიკი ქიაზიმ ბეი დი-
რიქი – მისი შტაბის უფროსი, პოლკოვნიკი იბრაჰიმ თალი – სამ-
ხედრო ექიმი, პოდპოლკოვნიკი არიფ ბეი, დაზვერვის მაიორი მუს-
ტაფა ჰუსრევი, არტილერიის მაიორი ქემალ ბეი, კაპიტანი ისმალი
ჰაკი ბეი და სხვა – სულ 20 ოფიცერი. იმავე დღეს, 1919 წლის 15 მა-
ისს, ბერძნებმა მცირე აზიაში გადმოსხეს დესანტი და ორი არმიის
ძალებით მოახდინეს სმირნას (იზმირი), მოგვიანებით კი – ადრია-
ნოპოლისისა და ბურსას ოკუპაცია.

1919 წლის 19 მაისს მუსტაფა ქემალი და მისი 20 კაციანი ჯგუ-
ფი სამსუნში ჩადიან. სწორედ ეს დღე, 1919 წლის 19 მაისი ითვლება
თურქულ ისტორიოგრაფიაში თურქული წინააღმდეგობისა და ნა-
ციონალური მოძრაობის დაწყების დღედ. ერთი საინტერესო ფაქ-
ტი: შემდგომში, როცა მუსტაფა ქემალს ეკითხებოდნენ, თუ რომელ
დღეს დაიბადა (დღემდე არაა დადგენილი მისი დაბადების თარი-
ღი), იგი ხუმრობით პასუხობდა: „19 მაისს“ [1, 150].

სამსუნში ჩასვლისთანავე მუსტაფა ქემალმა და მისმა ჯგუფმა
მეტად საინტერესო პოლიტიკური თამაში წამოიწყო, რომლის

წარმოების საშუალებასაც მათ ოფიციალურად მინიჭებული სტატუსი აძლევდა. სამხედრო ინსპექტორის რანგში მუსტაფა ქემალი ძალიან ფართო უფლებამოსილებებით აღიჭურვა. მის მოვალეობაში შედიოდა რეგიონში საზოგადოებრივი წესრიგის აღდგენა, არეულობის მიზეზების გამოძიება, იარაღისა და საბრძოლო მასალების შეგროვება, თავმოყრა და დასაწყობება, ანატოლიაში მოთარეშე ბანდების განიარაღება და შემდგომში ყოველგვარი სამხედრო დაჯგუფებების შექმნისა და შეიარაღების პრევენცია. მისი უფლებამოსილებები ანატოლიის 5 ვილაიეთზე ვრცელდებოდა და რწმუნების აღსასრულებლად მას 2 საარმიო კორპუსი გადაეცა. ნაწილობრივ მის კონტროლქვეშ იმყოფებოდა ანატოლიის დანარჩენი 5 ვილაიეთიც, რომელთაც კიდევ 2 დაემატა. ყოველივე ეს კი მუსტაფა ქემალისა და მისი თანამოაზრეების მიერ მოპოვებული დიდი გამარჯვება იყო, რაშიც მას თავისდაუნებურად თვით ბრიტანელებმა შეუწყვეს ხელი. მაგრამ მას, როგორც მე-3 არმიის მთავარ სამხედრო ინსპექტორს და სულთნისაგან წარგზავნილ პირს, არც კი უფიქრია მასზე განერილი უშუალო სამსახურეობრივი მოვალეობების შესრულება. იგი და მისი ერთგული თანამოაზრეები ანტანტის საოკუპაციო რეჟიმისა და მისგან მართული სულთნის პოლიტიკური კურსის მონინაალმდევეებად, მათთან დაპირისპირებულ „პროტესტანტებად“ მოგვევლინენ.

მუსტაფა ქემალი წინააღმდეგობის მოძრაობის ორგანიზებას იწყებს ანატოლიაში. და ისმის კითხვა – „წინააღმდეგობის მოძრაობა“ ვის და რის წინააღმდეგ? გავუსწრებთ მოვლენებს წინ და აღვნიშნავთ, რომ წინააღმდეგობის ეს მოძრაობა მუსტაფა ქემალის მიერ თავიდანვე ჩაფიქრებული იყო ანტანტის საოკუპაციო ჯარების, ოსმალეთის იმპერიის, სულთნისა და მისი მთავრობის – „ბრწყინვალე პორტას“ წინააღმდეგ. და კიდევ – ყველა იმ ძალისა და დაჯგუფების წინააღმდეგ, რომლებიც ნებისით თუ უნებლიეთ აღმოჩნდებოდნენ დაპირისპირებულნი წინააღმდეგობის მოძრაობასთან.

დასახული მიზნის მიღწევას მუსტაფა ქემალი გეგმიურად, ფრთხილად და მეთოდურად შეუდგა. მის უპირველეს ამოცანას ანატოლიის ტერიტორიაზე მცხოვრები მუსლიმი მოსახლეობის (რომლებსაც იგი და მისი თანამებრძოლები თურქ ხალხად თვლიდნენ) ეროვნული სულისკვეთების ამაღლება და მხარდაჭერა, მათი ბრძოლისათვის ორგანიზება და წინამძღოლობა წარმოადგენდა. ბრიტანელი მკვლევრის, ენდრიუ მანგოს (Andrew Mango) მიხედვით

„წინააღმდეგობის ამ მოძრაობის ხერხემალს, რა თქმა უნდა, არმია წარმოადგენდა, მაგრამ მას აგრეთვე ესაჭიროებოდა მაღალი რანგის სამოქალაქო ჩინოვნიკებისა და ხელმძღვანელობის მხარდაჭერაც. უმნიშვნელოვანესი იყო აგრეთვე უბრალო ხალხის ფაქტორი. და მუსტაფა ქემალისათვის მთავარ სირთულეს სწორედ ამ სამი კომპონენტის კონსოლიდაცია წარმოადგენდა“ [2, 221]. ვეთანხმებით ავტორის მოსაზრებას, მაგრამ ჩვენის მხრივ დავამატებდით აგრეთვე, რომ უდიდესი მნიშვნელობა ექნებოდა ანატოლიაში მცხოვრები არათურქი ხალხებისა და სხვადასხვა რელიგიური ლიდერების მხარდაჭერასაც. მაგრამ ახლა მუსტაფა ქემალისა და „ანატოლიელი პროტესტანტების“ წინაშე მდგარი ამოცანა კიდევ უფრო დამძიმებული ჩანდა, ვიდრე ეს კონსტანტინოპოლში ყოფნის დროს იყო. საუბარი 1919 წლის 15 მაისს სმირნაში ბერძნული დესანტის გადმოსხმის ფაქტს ეხება, რაც თურქულ-ოსმალური საზოგადოების მიერ ანატოლიის სრული და ფაქტობრივი ოკუპაციის პრელუდიად იქნა აღქმული. ბერძნული საჯარისო კონტიგენტის სმირნაში გადასხმის გადანყვეტილება მიღებულ იქნა მოკავშირეთა ლიდერების (დიდი ბრიტანეთის პრემიერ მინისტრის – დევიდ ლოიდ ჯორჯის, აშშ-ს პრეზიდენტის – ვუდრო ვილსონისა და საფრანგეთის პრემიერის, ჟორჟ კლემანსოს) მიერ პარიზში, 6 მაისს. სმირნას ბერძნულ ოკუპაციას თან სდევდა ჯარისკაცთა მიერ ადგილობრივი მუსლიმი მოსახლეობის დარბევები, მასობრივი დევნა და სისხლიანი ანგარიშსწორებები. იგივე სურათი შეიქმნა ქილიკიაშიც, სადაც ფრანგთა უცხოური ლეგიონის სომხურმა ქვედანაყოფებმა და ადგილობრივმა სომხურმა რაზმებმა მუსლიმ მოსახლეობასთან სისხლიანი ანგარიშსწორებები დაიწყეს. როგორც უინსტონ ჩერჩილი აღნიშნავდა, „ოსმალეთის საქმეებში საბერძნეთის ჩარევამ – იმ საბერძნეთისა, რომელიც თურქთა ცნობიერებაში მხოლოდ და მხოლოდ ამბოხებულ და არაერთხელ დამარცხებულ პროვინციას წარმოადგენდა, თურქეთი მდგომარეობიდან გამოიყვანა და იგი დაქვემდებარებიდან გავიდა“ [3]. და იქვე: „სამშვიდობო კონფერენციის საერთო დამოკიდებულება თურქეთის მიმართ ერთობ პირქუში იყო, მაგრამ ამჯერად სიმართლე თურქეთის მხარეს აღმოჩნდა. სამართლიანობა, რომელსაც არასდროს არა აქვს ადგილი გამარჯვებულთა რჩევებსა და გადანყვეტილებებში, მოპირდაპირე ბანაკში გადაბარგდა. მარცხი, ამბობდნენ თურქები, იძულებულნი ვართ მივიღოთ, მისი შედეგები კი გადავიტანოთ. მაგრამ ბერძნული არმიის მცირე აზიაში გამოჩენა სწორედ იმ მომენტში,

როცა თურქეთს ანთარალებდნენ, თურქი ერის სიკვდილსა და მის ჩაგრულ და დამონებულ რასად გადაქცევას ნიშნავდა“. აქ ისმის კითხვა – მართლაც ასეთ საიმედო თავშესაფარს და „ზურგის რაიონს“ წარმოადგენდა ანატოლია იმპერიისათვის, სადაც შესაძლებელი იქნებოდა ქემალისტთა წინააღმდეგობის ორგანიზება? რატომ აირჩიეს ქიაზიმ ყარაბექირმა და მუსტაფა ქემალმა დამოუკიდებლობის ბრძოლის ცენტრად მაინცდამაინც ცენტრალური ანატოლია და ანგორა? ამ დროისათვის ანგორა ხომ მიყრუებულ და ბინძურ პატარა დაბას წარმოადგენდა? ცენტრალურ ანატოლიაში ხომ არც ერთი მისდამი ერთგული და რეალური საბრძოლო ძალის მქონე თურქული გარნიზონი არ იდგა? რატომ არ იქნა გაკეთებული გათვლები აღმოსავლეთ ანატოლიაზე – დიარბექირზე ან თუნდაც არზრუმზე? აქ ხომ თურქეთის შეიარაღებული ძალების ყველაზე მძლავრი და ბრძოლისუნარიანი შენაერთი, გენერალ ქიაზიმ ყარაბექირის მე-15 საარმიო კორპუსის შტაბი და მისი შენაერთები იდგნენ? აქ ხომ უფრო უსაფრთხოდ იგრძნობდნენ თავს ნაციონალისტები წინააღმდეგობის ბრძოლის ორგანიზების საქმეში? რატომ არ იქნა ამისათვის არჩეული თუნდაც შავიზღვისპირეთი, ჩრდილოეთი ანატოლიის რეგიონი – სივასი ან გირესუნი? კომუნიკაციისათვის ეს ხომ საუკეთესო ადგილი იყო?

ამ არატრივიალურ კითხვებს პასუხიც კომპლექსური აქვს. ქემალისტური მოძრაობის ერთ-ერთი საინტერესო და ნაკლებად გახმაურებული საკითხი ისაა, რომ „ანატოლიელი პროტესტანტების“ მოღვაწეობაში შენიღბულად იდგა ნაციონალისტური საკითხი, ხაზს ვუსვამთ – ნაციონალისტური და არა ნაციონალური საკითხი. საუბარი იმპერიაში, და ამ შემთხვევაში, ანატოლიის ტერიტორიებზე მცხოვრებ „ეროვნულ უმცირესობებს“ ეხებათ. თუ გავაანალიზებთ იმდროინდელ სამხედრო-პოლიტიკურ პროცესებს, იმ დასკვნას გამოვიტანთ, რომ რეალობაში ქემალისტური მოძრაობის იდეოლოგია ეროვნულ საკითხებთან მიმართებაში არსებითად არ განსხვავდებოდა იტიჰადისტების მიდგომებთან, სხვათა შორის ისევე, როგორც ბოლშევიკებისა – ცარიზმის „ნაციონალურ პოლიტიკასთან“ მიმართებაში. ბოლშევიკთა „ნაციონალური პოლიტიკა“, თავისი არსით, ბევრ საკითხში აჭარბებდა კიდევ თავისი „ველიკორუსულ-დერჟავული“ სულისკვეთებით. ორივე ეს იდეოლოგია, როგორც ბოლშევიზმი, ასევე ქემალიზმი, რევოლუციური მოძრაობის გარიჟრაჟზე ხალხთა ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლოზუნგებით იყო შენიღბული. საუბარი გვაქვს იმ

დიდ პოლიტიკურ აფიორაზე, რომელსაც ბოლშევიკთათვის ლენინური „ერთა თვითგამორკვევის დემოკრატიული პრინციპი“ ერქვა სახელად, ქემალისტებისათვის კი – „თურქი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის“. საინტერესოა ის მომენტიც, რომ თუ ლენინის უახლოესი თანამებრძოლები ძირითადად არარუსები, კერძოდ ქართველები (ი. სტალინი, გ. ორჯონიკიძე, შ. ელიავა, ნ. ბუაჩიძე, ფ. მახარაძე, პ. მდივანი, ა. გეგეჭკორი, მ. ორახელაშვილი, ა. ენუქიძე და სხვა), ებრაელები (ლ. ტროცკი, გ. ბუხარინი, გრ. ზინოვიევი, ლ. კამენევი, გრ. სოკოლნიკოვი, კ. რადეკი, ა. იოფე და სხვა) და სომხები (ს. შაუმიანი, ლ. კარახანი, ა. მიქოიანი, გ. ათარბეგოვი, ი. ლაზიანი და სხვა) იყვნენ, მუსტაფა ქემალის უახლოეს თანამებრძოლებსაც ეთნიკური კავკასიელები და სხვა არათურქები წარმოადგენდნენ. როგორც ბოლშევიკური, ასევე ქემალისტური მოძრაობის ავანგარდში კავკასიელები სჭარბობდნენ. ქემალისტური მოძრაობის სამხედრო-პოლიტიკურ ელიტის კავკასიელი წარმომადგენლები იყვნენ – ჩერქეზულ-ადიღეური წარმოშობის ალი ფუატ ჯებესოი, ჰასან იზეთ ფაშა, ჰუსეინ რაუფ ორბეი, ფევზი ჩაქმაქი, ქიაზიმ ბეი დირიქი, ეთჰემ ჩერქეზი, ნაზიმ ბეი, ოსური წარმოშობის ბექირ სამი კუნდუხი, აგრეთვე ქურთი იზმეთ იუნონუ და სხვა.

შექმნილი გამოწვევების ფონზე სულთანთან დაპირისპირებული „ანატოლიელი პროტესტანტების“ წინაშე დასახულ პირველხარისხოვან ამოცანას თურქული ეთნოსის კონსოლიდაცია და გაძლიერება, დეოკუპაციისათვის ბრძოლის მომზადება და ამავდროულად, ქვეყანაში დაწყებული ნაციონალური სეპარატისტული მოძრაობების ლიკვიდაცია წარმოადგენდა. ფაქტობრივად ეს სხვა არაფერი იყო, თუ არა ჯერ კიდევ I მსოფლიო ომის მსვლელობისას იტიჰადისტთა მიერ დაარსებული „სპეციალური ორგანიზაცია“ Teşkilât-ı Mahsusa-ს ფუნქციების გააქტიურება და რეალიზაცია. იგივე ამოცანები იდგა უკვე მუდროსის ზავის შემდეგ Teşkilât-ı Mahsusa-ს ბაზაზე შექმნილ „უფლებათა დაცვის საზოგადოებების“ – Mudafaa-i hukuk dernekleri-ს წინაშეც. ამ გეგმის შემუშავების აუცილებლობას ბოლო ორი-სამი ათეული წლის განმავლობაში იმპერიაში არსებული პოლიტიკური ვითარება, იმპერიის ხალხების ეთნიკური და კონფესიური სურათის სიჭრელე განაპირობებდა. ჩვენს ამ მოსაზრებებს თურქი ავტორებიც ადასტურებენ. ბასკინ ორანი (Baskin Oran), ცნობილი თურქი მეცნიერი, ანკარის უნივერსიტეტის პროფესორი თურქულ პოლიტიკასა და საერთაშორისო ურთიერთობებში, წერს: „ჩვენთან აქსიომადაა მიღებული ის დებულება,

რომ „დამოუკიდებლობის“ ან სხვანაირად „განმათავისუფლებელი“ ომი იმპერიალიზმის, უცხო ქვეყნების წინააღმდეგ მიმდინარეობდა, რომლებიც თურქეთის დანაწილებას ესწრაფვოდნენ. არადა საკითხისადმი და ხელთ არსებული წყაროებისადმი კრიტიკული მიდგომა ეჭვს არ ტოვებს იმაში, რომ ეს ომი არა ოკუპანტების, არამედ ეროვნულ უმცირესობათა წინააღმდეგ მიმდინარეობდა“ [4, 146]. შემდეგ კი აგრძელებს: „როგორც ცნობილია, თურქეთის განმათავისუფლებელი ომის მამოძრავებელი ძალა „უფლებათა დაცვის საზოგადოება“ (Mudafaa-i hukuk dernekleri) იყო. ამ ორგანიზაციის საქმიანობისადმი თვალის ერთი გადავლება ცი საკმარისია იმის დასანახად, რომ „ეს ორგანიზაციები იმ რაიონებში იქმნებოდნენ, სადაც სომხებისა და ბერძნების მხრიდან რეალური საფრთხე მომდინარეობდა“ [5, 74]. როგორც ვხედავთ, საკმაოდ მკვეთრი და ერთი შეხედვით თითქოს არაორდინარული დასკვნაა.

იგივე მოტივები ამოძრავებდათ თურქი ნაციონალისტების „წინააღმდეგობის“ სხვა ჯგუფებსაც. თურქი სამხედრო და პოლიტიკური მოღვაწე, 70-იანი წლების თურქეთის პარლამენტის წევრი, საბაჰატინ სელეკი (Sabahattin Selek) თავის მონოგრაფიაში „ანატოლიური რევოლუცია“ წერს: „წინააღმდეგობის პირველი ხუთი ჯგუფი 1918 წლის ბოლოს შეიქმნა, მუდროსის ზავის დადებიდან სულ მცირე ხანში. სამი ამ ორგანიზაციის საქმიანობიდან მიმართული იყო სომხების, ხოლო ორი – ბერძნების წინააღმდეგ. ტრაპიზონში შექმნილი ამ ორგანიზაციის პირველ პუნქტში ნათქვამი იყო, რომ ორგანიზაციის მიზანს „ნაციონალურ უმცირესობათა წინააღმდეგ შეიარაღებული ბრძოლა წარმოადგენდა“ [6, 100]. ზემოთ ნათქვამი პირდაპირ ეხება გენერალ ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშასაც. მე-15 საარმიო კორპუსის სარდლად დანიშნულმა ყარაბექირმა, არზრუმში ჩასვლისთანავე მოიპოვა „აღმოსავლეთ ვილაიეთების ნაციონალურ უფლებათა დაცვის საზოგადოების“ (Vilayât-I Sarkiye Mudafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti) მხარდაჭერა. ეს ორგანიზაცია ც, ისევე როგორც სხვა ნაციონალური ორგანიზაციები, კონსტანტინოპოლში იქნა დაარსებული იტიჰადისტთა მიერ 1918 წლის დეკემბერში. მის ამოცანას აღმოსავლეთ ანატოლიაში მცხოვრები თურქების დაცვა წარმოადგენდა სომეხთა სეპარატისტული გამოსვლებისაგან, რომლებიც თავიანთი ეფემერული სახელმწიფოს – „დიადი არმენიის“ შექმნისათვის იბრძოდნენ.

მეორე მოტივი „უფლებათა დაცვის საზოგადოების“ შექმნისათვის, შეიძლება განვიხილოთ არზრუმის მაგალითზე. ცნობილი

თურქი ისტორიკოსი და პოლიტიკოსი დოგან ავჩიოღლი (Doğan Avcioğlu) წერს: „ამ ორგანიზაციის წევრები გახდნენ იტიჰადისტთა პარტიის ცეკას წევრი ჰილმი, რომელსაც დიდი ქონება ჰქონდა დაგროვებული ეროვნულ უმცირესობათა ძარცვა-გლეჯით, ასევე იტიჰადისტთა პარტიის წევრი ებილჰინდილ ჯაფარი და „სპეციალური ორგანიზაცია“ Teşkilât-ı Mahsusa-ს წევრი პოლკოვნიკი დელი ჰალიდი, იგივე „გიჟი ჰალიდი“ (შემდგომში გენერალი, ტრაპიზონში დისლოცირებული მე-3 დივიზიის მეთაური, ფაშა – ა. ჩ.), რომელსაც მნიშვნელოვანი წვლილი მიუძღოდა სომხებისა და ქართველების წინააღმდეგ განხორციელებულ დარბევებში“ [7, 118]. იმ რეალობას, რომ ქემალისტთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში წონადი ადგილი ეროვნულ უმცირესობათა წინააღმდეგ შეიარაღებულ ბრძოლას ეკავა, თვით მუსტაფა ქემალის 1919 წლის 8 ივლისის გამოსვლაც ადასტურებს: „ჩემი ოფიციალური სამხედრო სტატუსი ხელს მიშლის მივიღო ჩემი ხალხის ბრძოლაში მონაწილეობა, რომელიც მიმართულია ჩემი სამშობლოს ერთიანობის დაცვისათვის და არ დავუშვა რომ იგი სომეხთა და ბერძენთა მსხვერპლი გახდეს“ [8, 27]. მოკლედ რომ ვთქვათ, მუსტაფა ქემალმა თავისი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა ერთის მხრივ ანატოლიელი წარჩინებულების მხარდაჭერით დაიწყო, რომლებიც სომხებისა და ბერძენების შურისძიებას გაუბრძოდნენ, მეორეს მხრივ კი – „ახალგაზრდა თურქთა“ დახმარებით, რომლებიც ასევე ჩართულნი იყვნენ ბერძენებისა და სომხების მასიურ ჟლეტაში“ [8, 123].

საკითხის არსში გასარკვევად უფრო დაწვრილებით უნდა განვიხილოთ ანატოლიაში იმ დროისათვის არსებული სოციოლოგიური ბალანსი, XX საუკუნის პირველი ათწლეულისათვის იქ არსებული ნაციონალური და კონფესიური სურათი. მართალია, იმპერიის სტრატეგიულ რეგიონად ანატოლიის გამოცხადება ოსმალთა მიერ ჯერ კიდევ I მსოფლიო ომის წინ მოხდა, მაგრამ აქ პრობლემები იყო, ნამდვილად იყო. ოსმალთა სტრატეგიული ინტერესების ვექტორის შეცვლას ანატოლიისაკენ დიდი სირთულეები ელოებოდა წინ – პოლიტიკური და კრიმინალური მდგომარეობა, ანატოლიის მოსახლეობის ეთნიკური, კულტურული და კონფესიური სიჭრელე.

ოსმალთა იმპერიის არსებობის მთელი ისტორიის განმავლობაში ანატოლიის მოსახლეობა არასდროს ყოფილა ეთნიკურად და კონფესიურად ჰომოგენური. მისი ტერიტორიების დიდი ნაწილი არათურქი ხალხებით იყო დასახლებული – სამხრეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავიზღვისპირეთი, ანუ ჩრდილოეთი და ჩრდილო-

აღმოსავლეთი ანატოლიის ზღვის ზოლი – პონტო, როგორც მას ბერძნები უწოდებდნენ, ძირითადად – მართლმადიდებელი ბერძნებით, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთი ანატოლია და მთიანი დიარბეჩირი – სუნიტი და ალავიტი ქურთებით. მნიშვნელოვანი იყო ბერძნული მოსახლეობის წილი დასავლეთ ანატოლიაშიც. შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილსა და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში რეგიონის ავტოქტონი ქართველი მოსახლეობა – გამაჰმადიანებული აჭარლები და ლაზები ცხოვრობდნენ; უფრო აღმოსავლეთით, ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში კი – გამაჰმადიანებული და კათოლიკე მესხები. აქვე ცხოვრობდა რუსი სექტანტების, ე. წ. „მოლოკნებისა“ და „დუხოზორების“ გარკვეული რაოდენობაც. XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი, რუსეთის იმპერიის მიერ კავკასიაში წარმოებული დაპყრობითი ომების შემდეგ, ანატოლიაში რუსულ ცარიზმს გამოქცეული „მუჰაჯირები“ დაემატნენ – დასავლეთ კავკასიიდან ემიგრირებული ადიღეურ-ჩერქეზული, ხოლო აღმოსავლეთ კავკასიიდან – დაღესტნურ-ჩეჩნური ტომები. აღმოსავლეთ ანატოლიაში საგრძნობი იყო გრეგორიანელი სომხური მოსახლეობის წილი, აქვე ცხოვრობდნენ წარმართი ქრთული ტომებიც – იეზიდები. მნიშვნელოვანი იყო სომხური მოსახლეობის წილი სამხრეთ ანატოლიაშიც, ქილიკიაში. გარდა ამისა, გარკვეული რაოდენობის ებრაული მოსახლეობა ცხოვრობდა ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში. როგორც ვხედავთ, XX საუკუნის დასაწყისისათვის ანატოლიის ტერიტორიები მოსახლეობის დიდი ეთნიკური და კონფესიური სიჭრელით გამოირჩეოდა. მეტ-ნაკლებად ჰომოგენური სურათი მხოლოდ ცენტრალურ ანატოლიაში იყო, რომელიც ეთნიკური თურქებით იყო დასახლებული. იმპერიის არსებობის ხანაში ამ ხალხების თანაცხოვრება მეტ-ნაკლებად მშვიდობიან ხასიათს ატარებდა და მათ შორის არსებული დაპირისპირებები ჩვეულებრივი საყოფაცხოვრებო კონფლიქტების საზღვრებს არ ცილდებოდა. მაგრამ ახლა, როცა I მსოფლიო ომში დამარცხებულ იმპერიას ფაქტობრივი დაქუცმაცების საფრთხე დაემუქრა, ანატოლიის პროვინციებში სეპარატისტული მოძრაობები გამძაფრდა. ყოფილი იმპერიის ტერიტორიებზე ახალი სახელმწიფოების შექმნის პროცესი დაიწყო – აქ მაცხოვრებელ ხალხებს ეროვნული დამოუკიდებლობისა და საკუთარი ეთნიკური სახელმწიფოს შექმნის იმედები მიეცათ. ჩვენი ეს მოსაზრება ანატოლიის ტერიტორიაზე მცხოვრებ თითქმის ყველა არათურქ ხალხებს – სომხებს, ქურთებს, ბერძნებს, ჩერქეზებს ეხებათ. საკითხის არსში სრულყოფილად გასა-

რკვევად, რამდენიმე სიტყვა უნდა ვთქვათ ამ უკანასკნელთან დაკავშირებით და გარკვეული სიცხადე შევიტანოთ მასში.

ოსმალთა იმპერიაში ჩერქეზი მოსახლეობისა და ჩერქეზული დიასპორების გაჩენა ცარიზმის მიერ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში კავკასიის დაპყრობისათვის წარმოებულ მრავალწლიან ომს უკავშირდება, რომელიც ფორმალურად 1864 წლისათვის დასრულდა. კავკასიელი ხალხების ამ დიდ ტრაგედიას მათი ოსმალეთში მასიური გადასახლების პროცესი მოჰყვა, რომელიც ისტორიაში მუჰაჯირობის სახელით შევიდა. საოცარია, მაგრამ ფაქტია, რომ „ნითელი სულთნის“, აბდულ-ჰამიდ II-ის მმართველობის პერიოდი ჩერქეზი მოახალშენებისათვის ერთობ წარმატებული აღმოჩნდა. მიუხედავად აბდულ-ჰამიდის ზოგადად დესპოტური მმართველობის ფორმისა და ისტორიის მიერ ამ პერსონის არაერთმნიშვნელოვანი შეფასებისა, სწორედ აბდულ-ჰამიდის მმართველობის ხანას უკავშირდება ოსმალეთში გადახვეწილ ჩერქეზ მუჰაჯირთა თემების გაფურჩქვნის პერიოდიც. არა მხოლოდ ჩერქეზები, არამედ ოსმალთა იმპერიაში გადასახლებული კავკასიელი ყველა ხალხი წარმატებით ადაპტირდა ახალ გარემოში. როგორც წესი, ისინი ფლობდნენ საუკეთესო მიწებს ბალკანეთზე, ანატოლიასა და სირიაში. მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა ისტორიოგრაფია, გამომდინარე მისი იდეოლოგიური მიზანდასახულობიდან, მუჰაჯირებს ჩაგრულ და დამონებულ ხალხებად წარმოაჩენდა ოსმალთა იმპერიაში, რეალობა განსხვავებული იყო, სრულიად განსხვავებული. ფაქტი ისაა, რომ იმ მძიმე გაჭირვებამ და განსაცდელმა, რაც კავკასიელ ხალხებს მოუტანა ცარიზმმა, სულიერად და მორალურად მაინც ვერ გატეხეს ეს ამაყი ხალხი. აღსანიშნავია, რომ ის მიწები, რომლებზეც ახლა ცხოვრობენ მუჰაჯირთა შთამომავლები, გადასახლებულთა პირველმა და მეორე თაობებმა მოიპოვეს. ფორმალურად ეს მიწები ოსმალთა მთავრობის მიერ იყო გამოყოფილი, მაგრამ რეალობაში ეს მიწები ძალით იქნა მოპოვებული ადგილობრივ ხალხებთან ბრძოლაში. ესენი იყვნენ: ბოლგარები, სერბები, სომხები, ქურთები, დრუზები, ბედუინები და თავად თურქები. 1878 წლის ბერლინის ტრაქტატის თანახმად, ოსმალეთის მთავრობა ვალდებულიებას იღებდა, ბალკანეთის ჩერქეზები იმპერიის აზიურ ნაწილში გადაესახლებინა, მაგრამ, ამავე დროს, არ დაესახლებინა ისინი რუსეთის ამიერკავკასიის ტერიტორიების ახლოს. თავის მხრივ საბერძნეთმაც მიმართა ოსმალეთის მთავრობას, რომ მის საზღვრებთან არ დაესახლებინათ ჩერქეზები [9, 152]. ევროპულ პრესაში კი

რუსეთის საელჩოების ჩარევით ანტიჩერქეზული კამპანია აგორდა, სადაც სხვა თემებთან მცირე საყოფაცხოვრებო შეტაკებები საერთაშორისო კონფლიქტების ზომამაღე იბერებოდა [9, 143]. იმ დიდმა საბრძოლო და საომარმა გამოცდილებამ, რაც ჩერქეზებს – ადიღეველებს, ნატუხაელებს, შაფსულებს, აბაძეხებს, უბიხებს, თემირგოელებს, აგრეთვე ყარაჩაელებსა და ყუბანელ ყაბარდოელებს ჰქონდათ მიღებული რუსულ თვითმპყრობელობასთან ბრძოლებში კავკასიის ომის დროს, ძალიან გააიოლა ახალ პირობებთან მათი ადაპტაციის პროცესი. ოსმალთა იმპერიაში გადასახლებიდან სულ მცირე ხანში მათ მატერიალური კეთილდღეობა მოიპოვეს. სიტუაცია ნათელი იყო, ჩერქეზებს არაფერი არ ჰქონდათ დასაკარგავი – მათ ან უნდა გაემარჯვათ, ან უნდა გადაშენებულიყვნენ. თავზეხელაღებული ძარცვა-გლეჯა, სამხედრო სამსახურისადმი მიდრეკილება და თვითგადარჩენის კარგად განვითარებული ინსტინქტი – აი ის სამი მთავარი ელემენტი, რამაც ხელი შეუწყო მათ ახალ ადგილებში დამკვიდრებას [10].

ზემოთქმული, რა თქმა უნდა, სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ თითოეულმა ჩერქეზულმა ოჯახმა თუ თემმა შეძლო უცხო მინაზე მოედებნა თავისი „ადგილი მზის ქვეშ“, მაგრამ ჩერქეზთა განსახლების ძირითადი ტენდენციები ამ ხალხისათვის მართლაც კეთილისმყოფელი იყო. ერთი რამ უდავოა – მიუხედავად ისტორიული სამშობლოდან მათი განდევნისა, ჩერქეზ ხალხს 1864 წლის შემდეგ არსებობა არ შეუწყვეტია. უფრო მეტიც, შეიძლება ითქვას, რომ სწორედ მუჰაჯირობამ გააძლიერა ჩერქეზული ელიტის პოზიციები ოსმალთა იმპერიაში, სადაც მათ განსაკუთრებულ წარმატებას იმპერიის ადმინისტრაციულ და სამხედრო აპარატში სამსახურით მიაღწიეს. არაბული ვილაიეტების ოსმალური ისთებლიშმენთი და სამხედრო-პოლიციური აპარატი თითქმის მთლიანად ჩერქეზებით იყო წარმოდგენილი და ეს ტენდენციები იმდენად აშკარა იყო, რომ არაბთა მიერ ეს უკანასკნელნი, როგორც წესი, ცენტრალური ხელისუფლებისა და კონსტანტინოპოლის წარმომადგენლებად აღიქმებოდნენ [11, 119]. ასე, რომ რუსულ და საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში გავრცელებული მითი ჩერქეზთა დამონებული მდგომარეობის შესახებ თურქეთსა და ახლო აღმოსავლეთში მორიგი იდეოლოგიურ-პოლიტიკური მონაგონია, რომელსაც არავითარი რეალური საფუძველი არ გააჩნია.

რაც შეეხება ქართველებს. ეროვნული თვითშეგნებისა და თვითდენტიფიკაციის თვალსაზრისით რეგიონის ქართულ მაჰმადია-

ნურ მოსახლეობაში არაერთგვაროვან სურათს ვაწყდებით. მიუხედავად იმისა, რომ მრავალსაუკუნოვანი ოსმალური ოკუპაციის შემდეგ, 1878 წლიდან აჭარა და ისტორიული ტაო-კლარჯეთის ნაწილი ისევ დედა-სამშობლოს დაუბრუნდა, გამაჰმადიანებული მოსახლეობის ერთ ნაწილში ისევ შეიმჩნეოდა პროოსმალური ტენდენციები. ლაზებში ასეთი ტენდენციები კიდევ უფრო მკვეთრად იყო გამოხატული. ქართველი ლაზების დიდი ნაწილი ისევ იმპერიის ერთგულ მსახურად რჩებოდა და ახლადდაწყებული ქემალისტური მოძრაობის სამსახურშიც ლაზები განსაკუთრებულად თავდადებულები აღმოჩნდნენ. საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ პირად დაცვაში მუსტაფა ქემალს ლაზები ჰყავდა დაყენებული... და მას შემთხვევით არ ჰყავდა ისინი შერჩეული. როგორც ცნობილი რუსი თურქოლოგი, ათათურქის ბიოგრაფი, ალექსანდრ უშაკოვი აღნიშნავს – „ეს დაუნდობელი და მეომარი ხალხი ამავე დროს წარმოუდგენელი ერთგულებით გამოირჩეოდა. ისინი მზად იყვნენ დაეცვათ თავისი პატრონი და მისი გულისათვის სისხლის უკანასკნელი წვეთიც კი დაეღვარათ“ [8, 178].

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ისტორიულ ტაო-კლარჯეთსა და მესხეთ-ჯავახეთში მცხოვრებ ქართველ მუსლიმთა გარკვეული ნაწილიც, განსაკუთრებით დიდგვაროვნები და მდიდარი მინათმფლობელები, პროთურქულ და ისლამისტურ ორიენტაციაზე იდგნენ. აქ წინა პლანზე უკვე მათი სოციალური კეთლდღეობის საკითხების წამოწევა ხდება, რადგან საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის პოლიტიკური კურსი მკვეთრად მარქსისტული და სოციალისტური იყო. გამაჰმადიანებული ქართველი ბეგების მიერ კი ეს ახალი და უცნობი იდეოლოგია დიდ საფრთხედ იქნა აღქმული. შექმნილმა მდგომარეობამ ხელი შეუწყო ისლამური და პროოსმალური ტენდენციების გაძლიერებას. სწორედ ამ გარემოებების ფონზე არსდება ოსმალთა იმპერიის ტერიტორიებზე 1918 წლის ბოლოდან ისლამური საბჭოები, რაც საერთო ჯამში, 1919 წლის დასაწყისიდან ყარსის ოლქში „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის რესპუბლიკის“, ან სხვანაირად, „ყარსის რესპუბლიკის“ შექმნით დასრულდა [12]. იგივე უნდა ითქვას დიარბექირი-ნახიჭევანის ტერიტორიაზე იტიჰადისტთა მეცადინეობით აღმოცენებულ მეორე, მსგავსი ტიპის სახელმწიფოს, ე. წ. „არაქსის რესპუბლიკის“ შესახებაც. რეალობაში კი, როგორც ერთი, ასევე მეორე ფსევდოსახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი, ე. წ. „არაქსისა“ და „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის“ რესპუბლიკები, იტიჰადისტთა ისლამისტუ-

რი და თურანული იდეოლოგიის პროდუქტს, ოსმალთა იმპერიის მარიონეტულ წანაზარდებს წარმოადგენდნენ. ამ თვალსაზრისით მეტად ნიშანდობლივია გავეცნოთ ამ ფსევდოსახელმწიფოს, ე. წ. „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის რესპუბლიკის“ „პარლამენტის“ მოწოდებას კავკასიის მუსულმანებისადმი: „ყოვლად მფარველის დახმარებით ჩვენ დავაფუძნეთ და გავხსენით ყარსში პარლამენტი, შემდგარი კავკასიის სამხრეთ-დასავლეთის მუსულმანებისაგან, რომლებიც 1919 (1335) წლის 18 იანვარს შეიკრიბნენ ყარსში. დავადგინეთ, რომ მომავალში პარლამენტში მიიღებიან არამუსულმანებიც და ერთხმად გადავწყვიტეთ გამოვაცხადოთ ქვემოთ მოყვანილი განცხადება. ყარსის დროებითი მთავრობა და პარლამენტი მუსულმანების აზრის, სურვილისა და ბედის გაერთიანებისათვის სამხრეთ-დასავლეთის მუსულმანთა ყურადღებას მიაპყრობს შემდეგზე: ამ ოლქების თავისუფლება და კეთილდღეობა მდგომარეობს მხოლოდ ერთიანობაში. წვრილი და ცალკეული ორგანიზაციები, რომლებიც მიმოფანტულნი არიან, უეჭველად წარმოადგენენ თავისი მეზობლების დამპყრობლური ზრახვებისა და დასჯის საგანს და საბოლოოდ მათ მოელით დაქუცმაცება, ჩაყლაპვა, დახრჩობა და სიკვდილი. ყარსის ინგლისელმა სამხედრო გუბერნატორმა განაცხადა, რომ ის ძალებს არ დაიშურებს ჩვენს დროებით მთავრობასთან მუშაობისათვის და შესაბამის დახმარებას გაუწევს მას. მოცემულ მომენტში სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მუსულმანთათვის, რომლებიც შეადგენენ 1 350 000 სულს, ერთადერთი გზა კეთილდღეობისა და პროგრესისაკენ შემდეგია: გაერთიანდნენ ერთიანი რწმენითა და ერთიანი სინდისით. მხოლოდ ამ გზითაა შესაძლებელი შევინარჩუნოთ ჩვენი სამშობლო, ჩვენი არსებობა და სინმინდეები; მხოლოდ ასეა შესაძლებელი, დავიცვათ ჩვენი შვილები ამ ეპოქის ძალმომრეობისაგან და უზრუნველვყოთ ისინი ცოდნისა და კეთილდღეობის სხივებით... ჩვენი ერთიანობა – ჩვენი ძალაა, რომელსაც ვერაფერი შეარყევს. უფალი ღმერთია ჩვენი მფარველი.

გაუმარჯოს სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის მთავრობას! გაუმარჯოს მუსულმანთა ერთიანობას! გაუმარჯოს პარლამენტს!“ [13, 28-29].

არანაკლებ საინტერესოა „ბათუმის ვილაიეთის მაცხოვრებლებისადმი“ გაგზავნილი მოწოდებაც: „1919 წლის (1335) 18 იანვარს ჩვენი ვილაიეთის საუბნო წარმომადგენლები შევიკრიბეთ ჩვენი ქვეყნის მომავალი ბედის გადასაწყვეტად და საბოლოოდ დავადგი-

ნეთ შემდეგი: არსაიდან და არავისგან დახმარების მომლოდინენი, ჩვენ ვკრებთ მთელ მუსულმანურ მოსახლეობას, ქალაქისას და სოფლისას, მთელი სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიისას და ვამტკიცებთ, რომ ძალა შეგვწევს თვითმმართველობისა, ჩვენ ვაქვეყნებთ, რომ მივალწევთ ავტონომიას. ამ საფუძველზე ვინვეთ ბათუმის ვილაიეთის მოსახლეობას, რომ შეუერთდნენ ჩვენ ძმებს ყარსიდან, არდაგანიდან და სხვა მუსულმანური ოლქებიდან, რათა ერთ გზას მივმართოთ ხელიხელჩაკიდებულებმა ჩვენი დეპუტატების არჩევისათვის, რომლებიც უნდა გავამგზავროთ ყარსში, სადაც გავხსენით პარლამენტი, რათა სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის ყველა მუსულმანს შეეძლოს საქვეყნოდ აცნობოს თავისი დამოუკიდებლობის შესახებ. ვაცნობებთ პატივცემულ მოსახლეობას, რომ ჩვენ, სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის მუსულმანებმა ყარსში მუსულმანთა ეროვნული საბჭო დავაარსეთ, სადაც ყველა უნდა გავერთიანდეთ ჩვენი ქვეყნის კეთილდღეობისა და ინტერესების გასატარებლად. ჩვენი თავები ნაციონალური საბჭოს დაქვემდებარების ქვეშ დავაყენეთ და არც ეხლა და არც მომავალში არ ვალიარებთ სხვა რომელიმე ხელისუფლებას. და ეს ყველაფერი ჩვენი ხალხის თავისუფლებისა და კეთილდღეობისათვის კეთდება, როგორც ეს ზემოთ იქნა წარმოდგენილი. ზოგიერთ საკითხში აუცილებლად უნდა დავამყაროთ ურთიერთობები ინგლისელთა სარდლობასთან.

მოყვანილია წარმომადგენელთა ხელმოწერები: არტანუჯის – თევფიკ ეფენდი ზადე; შავშეთის – ალი ალა ემინ ალა ოგლი; ქვემო აჭარის – ხუსული ალა აბდალ აზა ზადე; ზემო აჭარის – ალი რიზა ეფენდი და რაშიდ ალა არიფ ემინ ოლლი; გონიოს – ალი ეფენდი აბდი ეფენდი ზადე; ართვინის – აქიბ ბეი ათა ბეი ზადე; ბათუმის – ჰუსეინ ბეი ბიდენ ზადე;

დამატება: ჩვენ, ბათუმის უბნის არჩეულმა დეპუტატებმა ყარსის წარმომადგენელ სურუბამ ათა ბეისთან ერთად 20 იანვარს მივმართეთ ინგლისელ კომენდანტს და გავმართეთ მოლაპარაკებები ჩვენი საქმეების შესახებ. მისგან კეთილგანწყობილი პასუხი მივიღეთ. გენერალმა თქვა: „მე მუსულმანთა ინტერესების შესაბამისად ვიმოქმედებ“. ალი ეფენდი აბდი ალი ზადე; ალი რიზა ეფენდი [14, 30];

მეტად მრავლისმეტყველი დოკუმენტებია... ვერაფერს ვერ ვიტყვი...

რაც შეეხება I მსოფლიო ომის შემდგომ ოსმალთა იმპერიაში

არსებულ ზოგად პოლიტიკურ სურათსა და ანტანტის უმაღლესი საბჭოს მიერ შემუშავებულ ტერიტორიულ და სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური მოწყობის პროექტებს: განაჩენი უკვე გამოტანილი იყო – ოსმალთა იმპერია უნდა დაშლილიყო, ხოლო მისი ტერიტორიების დიდი ნაწილი სხვა სახელმწიფოებსა და ხალხებზე უნდა გადანაწილებულიყო. ოსმალთა იმპერიის არაბული ნაწილის პოლიტიკური მომავლის ბედი 1918 წლის ბოლოსათვის ანტანტის მიერ უკვე გადაწყვეტილი იყო – ისტორიულ არაბულ მიწებზე ახალი არაბული სახელმწიფოები უნდა შექმნილიყო. ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ანატოლიაში კი მდგომარეობა გაცილებით ბუნდოვანი და გაურკვეველი იყო. აქ მაცხოვრებელი ხალხების სოციალური მდგომარეობა, პოლიტიკური ორიენტაციების სიმრავლე, ისტორიული მემკვიდრეობითობის, ტერიტორიული განსახლებისა და კონფესიური აღმსარებლობის სიჭრელე გადაულახავ სიძნელებებს ქმნიდა. ამ სიტუაციაში ანატოლიის თვითოეულმა ეთნოსმა ეროვნული სახელმწიფოს შექმნისათვის ბრძოლის საკუთარი გზა აირჩია. სომხები თავიანთი ეფემერული სახელმწიფოს – „დიადი არმენიის“ შექმნას ანტანტის, და პირველ რიგში, დიდი ბრიტანეთის მხარდაჭერით აპირებდნენ; ბერძნები კი, „პონტოს სახელმწიფოსი“ – ასევე ანტანტისა და პირველ რიგში თვით საბერძნეთის, მისი არმიის მხარდაჭერით ფიქრობდნენ. 1919 წლის დასაწყისისათვის პარიზის სამშვიდობო კონფერენციის მიერ იხილებოდა საკითხი შექმნილიყო სომხეთის ფედერაციული რესპუბლიკა მასში შემავალი ბერძნული ავტონომიით. საბოლოოდ, სომხეთის პრემიერ მინისტრის – ხატისიანისა და ტრაპიზონის მიტროპოლიტის – ქრიზანფის მიერ ხელმოწერილი შეთანხმების საფუძველზე, გადაწყდა შექმნილიყო პონტოურ-სომხური კონფედერაცია.

ქურთებსა და ჩერქეზებს კი მხოლოდ საკუთარი თავის იმედი უნდა ჰქონოდათ. მაგრამ ჩერქეზებისაგან განსხვავებით, რომლებიც პოლიტიკური თვალსაზრისით არ იყვნენ ბოლომდე ჩამოყალიბებულნი, მომავალი ქურთისტანის შექმნის საკითხი, ისევე როგორც „დიადი არმენიისა“ – პარიზის მსოფლიო სამშვიდობო კონფერენციის მიერ განიხილებოდა. | მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე სომხური ნაციონალისტური პრესა წერდა: „ისტორიის განაჩენი ულმობელია: თურქეთს არ შეუძლია იარსებოს როგორც შემდგარმა, დამოუკიდებელმა ორგანომ. იგი უნდა მოკვდეს და დაიშალოს, ხოლო მის ნარჩენებზე ახალი სახელმწიფოები უნდა გაჩნდნენ, რომლებიც დაიწყებენ დამოუკიდებელ, თავისუფალ და ცივილიზებულ

ბულ ცხოვრებას. თურქეთი ნაწილებად უნდა დაიყოს – ამას ითხოვს უღმობელი ისტორია და ლოგიკა“ [15, 212].

ადილეველები, უბიხები, აბაზები და აფხაზები, რომლებიც მათთვის უცხო ეთნოკულტურულ სივრცეში მოხვდნენ და რომლებმაც, ამავე დროს, დაკარგეს მათთვის მშობლიური განსახლების ლანდშაფტური და კულტურული არეალი, საკმაოდ ლაბილური აღმოჩნდნენ სხვადასხვა პოლიტიკური თუ იდეოლოგიური დინებების მიმართ. XX საუკუნის დასაწყისისათვის ჩერქეზული თემი, რომელშიც აგრეთვე აფხაზები იყვნენ ჩართულნი, ორ პარტიად გაიყო: პირველი მათგანი არსებული რეჟიმის, სულთან-ხალიფასა და იმპერიის უერთგულეს მომხრეებს წარმოადგენდნენ. მეორე მიმდინარეობის წარმომადგენლებმა კი მხარი იტიჰადისტებსა და შემდგომ ქემალისტებს დაუჭირეს. ამ ფრთას, პირობითად, დემოკრატიული ან რესპუბლიკური მიმდინარეობა შეგვიძლია ვუწოდოთ. ისტორიის შემდგომმა მსვლელობამ აჩვენა, რომ იმ ჩერქეზებმა, რომლებმაც იტიჰადისტური და მოგვიანებით ქემალისტური პოზიციები დაიკავეს, საბედისწერო, თავისი ერისათვის მომაკვდინებელი შეცდომა დაუშვეს. მუსტაფა ქემალმა და გამარჯვებულმა ქემალისტებმა ძალიან მალე დაივიწყეს თავისი „რევოლუციური დემოკრატიის“ იდეები და პანთურქისტული დროშა ააფრიალეს. გამარჯვების მოპოვებისა და თურქული რესპუბლიკის გამოცხადებისთანავე მათ ეროვნულ უმცირესობათა წინააღმდეგ დაუნდობელი ბრძოლა გააჩაღეს. სადამსჯელო და დისკრიმინაციული პოლიტიკა კი პირველ რიგში ჩერქეზებისა და ქურთების – იმ არათურქი ხალხების წინააღმდეგ გაიშალა, რომლებიც ყველაზე მეტად უჭერდნენ მხარს და ყველაზე თავდადებულად იბძოდნენ ახალი თურქული სახელწიფოს შექმნისათვის. ათათურქის კონცეფცია, რომელიც თურქეთის რესპუბლიკის იდეოლოგიური არსენალის საფუძველს წარმოადგენდა, თურქთა ნაციონალური უნიტარული სახელმწიფოს შექმნას გულისხმობდა. თავდაპირველად, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ეტაპზე, ნაციონალურ საკითხებში ქემალისტების მიერ გარკვეული დაპირებები ეძლეოდათ ქურთებსაც, რომ მათ მხარი დაეჭირათ ქემალისტური მოძაობისათვის [16]. აბდულა ოჯალანი: „ანატოლიაში დანყებული ნაციონალური მოძრაობა არ წარმოადგენდა მხოლოდ თურქი ხალხის მიერ წარმოებულ წინააღმდეგობის მოძრაობას. მასში გარკვეული როლი ქურთ ხალხსაც მიუძღვის. კერძოდ, სამხრეთში, საფრანგეთის საოკუპაციო ძალების წინააღმდეგ დანყებულ ბრძოლაში მნიშვნელოვანი

როლი ქურთმა ხალხმა ითამაშა... აქედან გამომდინარე, თავდაპირველად ქურთი ხალხი იმპერიალიზმის წინააღმდეგ იბრძოდა. მაგრამ თურქმა ნაციონალისტებმა დასაწყისიდანვე შეძლეს ამ პოტენციალის თავის სასარგებლოდ გამოყენება. ანატოლიური წინააღმდეგობის მოძრაობაში ქურთი ხალხის მონაწილეობა თურქი ნაციონალისტებისათვის მეტად სარგებლიანი აღმოჩნდა" [17, 157].

რაც შეეხება ჩერქეზთა პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხს: იმ მძიმე დროში მხოლოდ ჩერქეზთა მცირე რაოდენობამ შეძლო იმ სოციალური დემაგოგიის წინააღმდეგ გამოსვლა, როდესაც I მსოფლიო ომის შემდგომ კრიზისზე მთელი პასუხისმგებლობა სულთანსა და ძველ მმართველობით ელიტას დაეკისრა. როგორც ე. ვეიტი აღნიშნავს – „იტიჰადისტთა მმართველობით უკმაყოფილებამ თავის პიკს მუდროსის ზავის დადების შემდეგ მიაღწია, როდესაც ოსმალთა სასახლის კარს დაახლოებულ ზოგიერთ ჩერქეზულ წრეებში ანტანტის მფარველობაში მყოფი ჩერქეზთა გარკვეული ავტონომიური სახელმწიფოს შექმნის იდეა იბადება" [10]. ხოლო სან-დიეგოსა და ტორონტოს უნივერსიტეტების პროფესორი რაიენ ჯინჯერასი (Ryan Gingeras) თავის ნაშრომში – „The Sons of Two Fatherlands: Turkey and the North Caucasian Diaspora, 1914-1923“, წერს: „მუდროსის ზავის დადებიდან ერთ თვეში ისტანბულის ჩერქეზმა მაცხოვრებლებმა გარკვეული კონტაქტები დაამყარეს ჩრდილო-კავკასიურ რესპუბლიკასთან. 1919 წელს ჩრილოეთ კავკასიის რესპუბლიკის დელეგაცია პრემიერ მინისტრ აბდულმეჯიდ ჩერმოევისა და რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრის, ჰაიდარ ბამატის ხელმძღვანელობით, ხვდება ისტანბულელ ჩერქეზებს მათი მხრიდან ჩერქეზთა მხარდაჭერის მოსაპოვებლად ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში" [18, 279].

1920 წლის ზაფხულში, ბერძნების მიერ სმირნას დაკავების შემდეგ, ჩერქეზთა ეროვნული ყრილობა იმართება, რომელზეც დასავლეთ ანატოლიაში ბერძნების მფარველობის ქვეშ ჩერქეზული რესპუბლიკის შექმნის შესახებ იღებენ გადაწყვეტილებას. დემოკრატიულად განწყობილ ანატოლიელ ჩერქეზებს შორის ეს იდეა თანაგრძნობას ვერ პოულობს. ბედის ირონია იყო ის მდგომარეობა, რომ ანატოლიელმა ჩერქეზებმა, ისევე როგორც თურქმა გლეხებმა, მხარი თურქთა ნაციონალურ მოძრაობას დაუჭირეს. ფაქტია, რომ ანატოლიელ ჩერქეზთა დიდი ნაწილისათვის ჩერქეზული სახელმწიფოს შექმნის იდეა ერთობ ეფემერული და მიუღებელი აღმოჩნდა. ამ პოლიტიკური ინერტულობის მთავარი მიზეზი იმაში

მდგომარეობდა, რომ ოსმალთა იმპერიაში მცხოვრები ჩერქეზი და, ზოგადად, კავკასიელი მუჰაჯირებისა და მათი შთამომავლებისათვის ეროვნული სახელმწიფოს ცნება საკუთარ მამულთან, სამშობლოსთან, ე. ი. თავის ისტორიულ საცხოვრისთან – კავკასიასთან ასოცირდებოდა. გასათვალისწინებელია ის პოლიტიკური რეალობაც, რომელიც I მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ შეიქმნა ოსმალთა იმპერიის სამეზობლოში და, კერძოდ, რუსეთში. ამ პერიოდისათვის ჩერქეზები დიდ იმედებს ამყარებდნენ თავად რუსეთში განვითარებულ სამხედრო-პოლიტიკურ პროცესებზეც, იქ მიმდინარე სამოქალაქო ომსა და მის შედეგებზე. მოხერხებული პროპაგანდისტული მუშაობისა და დეკლარირებული ლოზუნგების ფონზე, ბოლშევიკებსა და მუშათა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოებს ჩაგრულთა და ეროვნულ უმცირესობათა დამცველების სახელი ჰქონდათ მოპოვებული. ოსმალეთში მცხოვრები მუჰაჯირი ჩერქეზები იმედოვნებდნენ რომ რუსეთში პოლიტიკური ნყობის შეცვლა მიმდინარეობდა. ხელისუფლებაში ბოლშევიკების მოსვლის შემდეგ მათი შანსები იზრდებოდა – ისინიც მალე დაუბრუნდებოდნენ თავის ისტორიულ სამშობლოს. მაგრამ აქაც მწარედ ცდებოდნენ ჩერქეზული დიასპორის წარმომადგენლები – ძალიან მალე გაცხადდა, რომ ლენინისეული ე. წ. „ერთა თვითგამორკვევის დემოკრატიული პრინციპი“ ბოლშევიკთა მიერ შემოგდებული მორიგი იდეოლოგიური სატყუარა და დიდი პოლიტიკური ფარსი იყო. ფაქტია, რომ ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე ბოლშევიკებმა ძალიან მალე დაასრულეს მოღვევადიანი დემოკრატიული პრელუდია და ყოფილი ცარისტული იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე პროლეტარული ნეოკოლონიალიზმის სისხლიანი დროშა ააფრიალეს.

მეორე საკითხი, რომელზეც ჩერქეზები ამყარებდნენ თავისი ეროვნული გადარჩენისა და ისტორიულ სამშობლოსთან გაერთიანების იმედებს, ჩრდილოეთ კავკასიაში შექმნილ ე. წ. „მთიელ ხალხთა რესპუბლიკის“ შექმნას უკავშირდება. ქემალისტური მოძრაობის ისეთი ლიდერები, როგორებიც ჰუსეინ რაუფ ორბეი და ბექირ სამი კუნდუხი იყვნენ, ძალას არ იმურებდნენ იმისათვის, რომ ახალ თურქულ მოძრაობასა და დიდი ეროვნული კრების მთავრობას მთიელთა რესპუბლიკა ეცნო. ისინი იმასაც იმედოვნებდნენ, რომ შეძლებდნენ ახალი თურქული სახელმწიფოსა და მთიელთა რესპუბლიკის გარკვეული ტიპის კონფედერაციის შექმნას. მოსკოვში წარგზავნილი ქემალისტთა პირველი დელეგაციის ხელმძღვანელი და ანგორის მთავრობის ე. წ. საგარეო საქმეთა მინისტრი, ბექირ

სამი კუნდუხი, მოსკოვიდან ანკარისაკენ მომავალ უკანა გზაზე ჩრდილოეთ კავკასიაში შეჩერდა და დიდი სააგიტაციო მუშაობა გააჩაღა ადგილობრივ მოსახლეობაში იმ თემაზე, რომ ამიერკავკასიის რესპუბლიკებთან ერთად გარკვეული „კავკასიური ზუდე“ შექმნილიყო რუსეთის, თუნდაც უკვე ბოლშევიკურის წინააღმდეგ. ასეა თუ ისეა, ფაქტია რომ, ჩერქეზ მუჰაჯირთა შთამომავლები პირველ რიგში ისტორიულ სამშობლოში დაბრუნებაზე ოცნებობდნენ და ანატოლიაში ჩერქეზული სახელმწიფოს შექმნა მათ არა იმდენად ქიშკრულ, რამდენადაც არაეთიკურ და უღირს იდეად მიაჩნდათ. გარდა ზემოთქმულისა, არსებობდა ჩერქეზული დიასპორის კიდევ ერთი, და აღვნიშნავდით – ალბათ ყველაზე უფრო ძლიერი, ისლამისტური და პრომონარქისტული ფრთა. ამ ფრთის წარმომადგენლები ძველი ყაიდის ოსმალური სახელმწიფოს, იმპერიისა და სულთან-ხალიფას ინსტიტუტის უერთგულეს დამცველებს წარმოადგენდნენ. მათი საქმიანობის ძირითად სფეროს სამხედრო და სასულიერო საქმიანობა წარმოადგენდა, სულთან-ხალიფას დაცვა კი თავის პირდაპირ და ყველაზე მთავარ დანიშნულებად მიაჩნდათ. როგორც ვხედავთ, იმპერიაში მცხოვრები სხვა ეროვნული უმცირესობებისაგან განსხვავებით, ჩერქეზებს მკვეთრად გამოხატული ეროვნული ერთიანობის იდეოლოგია არ გააჩნდათ და ისინი მეტად დაქსაქსულები იყვნენ. დაქსაქსული სისტემის მართვა და მისით მანიპულირება კი ერთობ მარტივ ამოცანას წარმოადგენს, რაც ადვილად მოახერხეს კიდევ დაინტერესებულმა ძალებმა. დაწყებული 1919 ზაფხულიდან, ქემალისტური მოძრაობის ჩასახვის მომენტიდან, ჩერქეზთა ეროვნული ცნობიერების ამ გაორებით თუ გასამებით კარგად ისარგებლეს ახალი თურქული მოძრაობის ლიდერებმა. მუსტაფა ქემალმა და ქემალისტებმა შეძლეს და ერთმანეთს დაუპირისპირეს ორი იდეოლოგიური მიმდინარეობის ჩერქეზული ჯგუფი – ერთის მხრივ ისლამისტურ-მონარქისტული, ხოლო მეორეს მხრივ ქემალისტურ-რესპუბლიკური. აქვე მოვიყვანთ ჩერქეზთა ერთ-ერთი ლიდერის, ანჩოკთა მოდგმის აბაძეხის, აჰმედ ანზავურის 1919 წლის ოქტომბრით დათარიღებულ წერილს, სადაც კარგად ჩანს იმ პოლიტიკური განხეთქილების ელემენტები, რომელიც არსებობდა სხვადასხვა რელიგიური თუ პოლიტიკური იდეოლოგიის მიმდევარ ჩერქეზ წარმომადგენლებში: „ჩვენს საყვარელ შვილს, ყარა ჰასანს... როდესაც ერთად ვმონაწილეობდით სივამ თეფეს ალყის მოწყობაში, კარგად შევნიშნეთ, რომ ბევრი ჩერქეზი არაფრად არ აგდებდა პარასკევის ლოცვების შესრულებას.

აი, სადამდე მივიდნენ სულეიმანის შთამომავლები... მითხარი ერთი, ვინ არიან ეს წყეული ახალგზრდა თურქები, რომლებმაც ჩვენ ქაბა ნაგვართვეს?... რომლებმაც აიძულეს მუსლიმები დაღუპულიყვნენ დარდანელის ნაპირებთან, კავკასიის მთებში, არაბეთისა და იემენის უდაბნოებში, რუმინეთის მინდვრებში და რომლებმაც ყვითელი ბილეთები მისცეს ათასობით მუსულმან ქალსა და ქალიშვილს კონსტანტინოპოლში? ვინ არიან ისინი, გეკითხები მე შენ, თუ არა საძულველი ფრანკმასონები? ჩერქეზთა შორისაც არიან იტიჰადისტები, მოერიდე მათ და ნუ დაიჯერებ მათ მაცდურ დაპირებებს, რომლებსაც ისინი მოგცემენ..." [19, 260-261].

საერთო ჯამში, ოსმალთა იმპერიის ჩერქეზულ საზოგადოებაში არსებულმა იდეოლოგიურმა განხეთქილებამ საბოლოოდ დაამსხვრია ჩერქეზთა ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის ყოველგვარი იმედები. გავუსწრებთ მოვლენებს წინ და აღვნიშნავთ, რომ 1920 წელი ჩერქეზული ელიტის არსებობის უკანასკნელი წელი აღმოჩნდა კონსტანტინოპოლსა და ანატოლიაში. მისი ფორმირება და არსებობა მთლიანადაა დაკავშირებული ოსმალთა იმპერიის ისტორიასთან. ჩერქეზთა ოსმალური ელიტის ჩასახვა კი ცარისტული რუსეთის მიერ კავკასიაში წარმოებული სისხლიან ომებსა და საბოლოოდ, 1864 წლისათვის, მის დაპყრობას უკავშირდება, როდესაც კავკასიელი ხალხების დიდი ნაწილი ოსმალეთის იმპერიაში გადაიხვეწა. ჩერქეზული ელიტის კვდომა 1920 წლიდან, ქემალისტური მოძრაობის გაძლიერებასთან ერთად დაიწყო, რაც საბოლოოდ 1923 წლისათვის სახალიფოს გაუქმებითა და თურქეთის ქემალისტური რესპუბლიკის შექმნით დასრულდა. ამავე წელს შემუშავდა დასავლეთ ანატოლიიდან აღმოსავლეთ ანატოლიის მთიან და ხრიოკ, ქურთებითა და სომხებით დასახლებულ ადგილებში ჩერქეზთა დეპორტაციის გეგმაც. საბოლოოდ, ისტორიის განაჩენი ულმოებული აღმოჩნდა. მიუხედავად ჩერქეზული ელიტის მრავალწლიანი დომინირებისა, 1923 წლისათვის ყველაფერს წერტილი დაესვა. სამშობლოსა და თავის ისტორიულ ფესვებს მონყვეტილმა ხალხმა არა მხოლოდ საკუთარი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნის იდეა, არამედ ის პრივილეგირებული მდგომარეობაც დაკარგა, რაც უმძიმესი ბრძოლების, თავგანწირვისა და დიდი ძალისხმევის ფასად იყო მოპოვებული. დღეისათვის თურქულ სახელმწიფოში მცხოვრები მუჰაჯირთა შთამომავლები მხოლოდ კულტურული თვითმყოფადობის გადარჩენაზე ოცნებობენ.

დავუბრუნდეთ ისევ ანატოლიას, „ანატოლიელ პროტესტან-

ტებსა" და 1919 წლისათვის აქ არსებულ რთულ ნაციონალურ და პოლიტიკურ სურათს. მუდროსის ზავის პირობების გათვალისწინებითა და პარიზის მსოფლიო სამშვიდობო კონფერენციის მიმდინარეობის ფონზე ანატოლიაში მცხოვრები სხვადასხვა არათურქი ხალხები დაპირისპირებულნი აღმოჩნდნენ იმპერიასა და თურქულ ეთნოსთან. ცნობილი გერმანელი მკვლევარი და ისტორიკოსი გერჰარდ ვეიგანი (Gerhard Wiegand) აღნიშნავდა: „ისტორიული გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ სხვა ხალხების ბრძოლა თვითგამორკვევისათვის თავად თურქი ხალხის არსებობის წინააღმდეგ იყო მიმართული. ანატოლიის არათურქი ხალხები – აღმოსავლეთით სომხები და ქურთები, ხოლო დასავლეთით ბერძნები, ნებისმიერ მომენტში იყვნენ იმისათვის მზად, რომ ამ ამაყი ხალხის უკანასკნელი სიმაგრე აეფეთქებინათ“ [20, 130-131]. ბუნებრივია, რომ მუსტაფა ქემალისა და მისი თანამოაზრეების მიერ ფართომასშტაბიანი ნაციონალური მოძრაობის ორგანიზება ანატოლიაში მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი, თუ მისი მოსახლეობა ეთნიკურად, რელიგიურად და რაც მთავარია, იდეოლოგიურად ჰომოგენური იქნებოდა. თურქ ნაციონალისტთა მიერ იმპერიაში მცხოვრები ეროვნული უმცირესობები XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან უკვე იმპერიასთან და თურქ ხალხთან დაპირისპირებულ ძალად მოიაზრებოდა. თავის მემუარულ ნაშრომში „Ambassador Morgenthau's Story“, ჰენრი მორგენტაუ (Henry Morgenthau), აშშ-ს ელჩი ოსმალთა იმპერიაში წერდა: „აკი ხშირად ამბობდნენ თავის დროზე თალაათ და ენვერ ფაშები: „იმპერიის მოსახლე სხვადასხვა ნაციონალური უმცირესობები ყოველთვის თურქეთის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ... მათი მტრული დამოკიდებულების გამო ჩვენ მუდმივად განვიცდიდით ტერიტორიულ დანაკარგებს... დავკარგეთ საბერძნეთი, სერბია, რუმინეთი, ბულგარეთი, ბოსნია-ჰერცეგოვინა, ეგვიპტე და ლიბია. ამის შედეგად იმპერიის საზღვრების შემცირებამ საშიშ ზღვარს მიაღწია. თუ გვსურს დარჩენილ ტერიტორიებზე ჩვენი არსებობის შენარჩუნება, მაშინ ამ უცხო ელემენტებისაგან უნდა განვთავისუფლდეთ“ [21, 32-33]. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მთავარი ფაქტორი, რამაც მუსტაფა ქემალსა და მის თანამოაზრეებს ცენტრალური ანატოლია აარჩევინათ შემდგომი ბრძოლის გასაგრძელებლად და არა ანატოლიის სხვა ნაწილი, ის იყო, რომ მხოლოდ ეს ტერიტორიები იყო დასახლებული ძირითადად ეთნიკური თურქებით – თავის დროზე შუა აზიის ტრამალებიდან მოსული ოღუზთა თურქული ტომების შთამომავლებით.

ახლა კი პასუხი ზემოთ დასმულ კითხვაზე – მუსტაფა ქემალისა და მისი თანამოაზრეების გათვლებით სწორედ აქ, ცენტრალურ ანატოლიაში მცხოვრები თურქი ხალხი, აქ დისლოცირებული თურქეთის რეგულარული ჯარის ნაწილები და ე. წ. „ნაციონალური ძალები“ უნდა გამხდარიყვნენ ქემალისტთა წინააღმდეგობის მოძრაობის მთავარი წარმართველი ძალა. სწორედ ამ ფაქტორების გათვალისწინებით იქნა შერჩეული ცენტრალური ანატოლია ქემალისტთა მიერ ახალი თურქული მოძრაობის დაწყების ასპარეზად. მეტად საინტერესოა ის საკითხიც, თუ რას წარმოადგენდნენ ამ მომენტისათვის ანატოლიაში მოქმედი ე. წ. „ნაციონალური ძალები“, აქ არსებული თურქული საჯარისო შენაერთები და ნაწილები. როგორი იყო მათი დისლოკაციები, შეიარაღება და პირადი შემადგენლობის საბრძოლო სულისკვეთება.

1919 წლისათვის თურქეთის არმიის აღმოსავლეთის ფრონტის შენაერთებისა და სამხედრო ნაწილების დისლოკაციაზე ამომწურავ ინფორმაციას გვანვდის თვით მუსტაფა ქემალი: „1918 წლის ბოლოდან მე მე-3 არმიის მთავარი ინსპექტორი ვიყავი და უშუალოდ მევალეობდა ორი საარმიო კორპუსის ინსპექტირება. ერთ-ერთი მათგანი იყო მე-3 საარმიო კორპუსი, დისლოკაციით სივასში... ამ კორპუსის მე-3 (კავკასიის) დივიზია ამასიაში იყო განლაგებული, ხოლო მე-5 დივიზია – სამსუნში. მეორე საარმიო კორპუსი – დისლოკაციით არზრუმში, მე-15 კორპუსი იყო... მისი მე-19 დივიზია აქვე იყო დისლოცირებული, ხოლო მე-3 დივიზია – ტრაპიზონში. კორპუსის მე-12 დივიზია ჰასანყალაში იყო, ხოლო მე-13 – ბაიანზეთში. მე-15 საარმიო კორპუსს ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშა სარდლობდა და კორპუსის პირადი შემადგენლობა 17.860 კაცს შეადგენდა“ [22, 32]. მე-15 კორპუსის შესახებ განსხვავებულ ციფრებს გვაძლევს სხვა წყარო, ბრიტანელი მკვლევარი ენდრიუ მანგო, რომელიც თავის მხრივ თურქი ავტორის – ჯელალ ერიკანის (Celal Erikan) მონაცემებს ეყრდნობა. კერძოდ – „ყარაბექირ ფაშას სარდლობის ქვეშ მყოფი მე-15 კორპუსის პირადი შემადგენლობა 12000 კაცს და 40 ქვემეხს შეადგენდა“ [2, 288]. იმუამად არსებული ჯარების საორგანიზაციო-სამტატო სტრუქტურით თურქული საარმიო კორპუსის შემადგენლობაში სამი ქვეითი დივიზია იყო გათვალისწინებული. გამონაკლისს მხოლოდ მე-15 საარმიო კორპუსი შეადგენდა ოთხი დივიზიის შემადგენლობით. ეს ფაქტი კარგად მიგვითითებს იმაზე, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა კავკასიის სტრატეგიულ მიმართულებას. ეს მიმართულება კიდევ ერთი,

მე-3 საარმიო კორპუსის მე-5 დივიზიით იყო გამაგრებული. საერთო ჯამში, კავკასიის მიმართულებაზე სულ ხუთი, მე-15 კორპუსის ოთხი, და მე-3 კორპუსის ერთი დივიზია იყო დისლოცირებული. 1919 წლისათვის კი მთლიანად თურქეთის შეიარაღებული ძალების შესახებ ინფორმაციას გვანვდის „New-York Times“-ის 19 ივლისის ნომერი. კერძოდ: – „ქემალ ფაშამ, რომლის დაქვემდებარებაშიცაა 40000 ჯარისკაცი, 47 მძიმე საარტილერიო დანადგარი და მრავალი ტყვიამფრქვევი, უარი განაცხადა დამორჩილებოდა კონსტანტინოპოლის ოფიციალურ მთავრობას“ [23]. მაგრამ ყველა ეს მონაცემი ქალაქებზე იყო, ოფიციალურ ანგარიშებსა და საშტაბო დოკუმენტებში არსებულ ჩანაწერებში. რეალური სურათი კი მძიმე იყო, გაცილებით მძიმე. უკვე შემდეგ, 1922 წელს, საბჭოთა რუსეთის სრულუფლებიან ელჩთან, სემიონ არალოვთან საუბარში მუსტაფა ქემალი მის დაქვემდებარებაში არსებული ჯარების პირადი შემადგენლობის რაოდენობის შესახებ გულწრფელად ამბობდა: „თქვენ კარგად იცით, თუ რა რაოდენობის ჯარი მყავდა თავდაპირველად – 5 ათასი...“ [24, 118-119]. რაც შეეხება პირადი შემადგენლობის პროფესიონალიზმსა და მათი კომპეტენციის საკითხს: თურქ ნაციონალისტთა არმია ოფიცერთა მაღალპროფესიონალური კადრებით იყო დაკომპლექტებული. ყველა მათგანი შესაბამის ნაწილებსა თუ შენაერთებს ხელმძღვანელობდა | მსოფლიო ომის დროს და საკმაო წარმატებითაც. სუსტი წერტილი, რაც არმიას გააჩნდა, პირველ რიგში იარაღისა და საბრძოლო მასალების სიმცირე იყო. ეს განსაკუთრებით ავტომატურ იარაღსა და საბრძოლო ვაზნებს შეეხებოდა, აგრეთვე – არტილერიასა და საარტილერიო ჭურვებს. არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო ის გარემოება, რომ რეგულარული ჯარის პირადი შემადგენლობის დიდი ნაწილი დემორალიზებული და ბრძოლისუუნარო, ხოლო მათი საბრძოლო სულისკვეთების დონე დაბალი იყო. მნიშვნელოვანი იყო დეზერტირობის მაჩვენებელიც.

საერთო ჯამში, 1919 წლისათვის თურქეთის შეიარაღებული ძალები თითქმის არც ერთი პარამეტრით არ წარმოადგენდა ანგარიშგასაწევ ძალას და მას სიმბოლური დატვირთვა უფრო ჰქონდა, ვიდრე რეალური საბრძოლო პოტენციალი. მით უმეტეს, მძიმე მდგომარეობა იყო ცენტრალურ და დასავლეთ ანატოლიაში. საერთო სიტუაციას და აქ მიმდინარე პროცესებს სხვა ძალები აკონტროლებდნენ. საუბარი ე. წ. „ნაციონალურ ძალებს“ და „პარტიზანულ რაზმებს“, რეალობაში კი – შეიარაღებულ ბანდებსა და მათ

მოქმედებებს ეხება. რეგიონში არსებული სოციალური და კრიმინოგენული მდგომარეობა უმძიმესი იყო – ცენტრალური ანატოლია სხვადასხვა ბანდებისა და კრიმინალური დაჯგუფებების სათარეშო ადგილად იყო ქცეული.

რას წარმოადგენდა ეს ე. წ. „ნაციონალური ძალები“ თუ „პარტიზანული რაზმები“? როგორი იყო მათი საბრძოლო აქტივობა და რა მიზნებს ისახავდნენ ისინი? აქ მოქმედი ბანდებიდან ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი და და დაუნდობელი თოფალ ოსმანის – „კოჭლი“ ოსმანის ბანდა იყო, რომლის სახელიც ადგილობრივ მოსახლეობაში „ულმობელთან“ ასოცირდებოდა. წარსულში იგი პროფესიონალი სამხედრო იყო, მოხალისეთა ე. წ. „ჩეთეს“ ესკადრონს მეთაურობდა. იგი ბალკანურ ომებსა და I მსოფლიო ომში იბრძოდა, სადაც ვიცე-პოლკოვნიკის ჩინსაც მიაღწია. ამჟამად კი მისი რაზმი დემობილიზებული და დეზერტირი ჯარისკაცების, სხვადასხვა ჯურის ბანდიტებისა და კრიმინალებისაგან შედგებოდა. მისი რაზმი ყველას ატერორებდა, პირველ რიგში კი – ბერძნებსა და სომხებს, აგრეთვე იმ თურქებსაც, ვინც მის წინააღმდეგ წავიდოდა. თავად ოსმანი კი თავის თავს და საკუთარ ბანდას „ნაციონალურ ძალებად“ მოიხსენიებდა [25, 133]. ზოგიერთი წყაროს მონაცემებით თოფალ ოსმანი ლაზი იყო. სემიონ არალოვი: „სამსუხის, სინოპის და ამასიის სანჯაყებში მრავალი ბანდა დათარეშობდა. თავისი მხეცობებით განსაკუთრებული გაითქვა სახელი ლაზების თავკაცმა ოსმან-ალამ. მან ცეცხლითა და მახვილით გაიარა მთელი ეს რაიონი. ადგილობრივი თურქები ძრწოლით ლაპარაკობდნენ მისი დაუნდობლობის შესახებ“ [24, 54]. თოფალ ოსმანის ბანდის გარდა არსებობდნენ სხვებიც – უფრო ძლიერნი, უფრო დაუნდობელნი, თითქოს უფრო მოტივირებულნიც, რომლებიც ძირითადად ოკუპირებული მიწებიდან გამოქცეული ადგილობრივი გლეხებისაგან შედგებოდნენ. ამ რაზმების შევსების ძირითად წყაროსაც დემობილიზებული თუ გადეზერტირებული ჯარისკაცები შეადგენდნენ, რომელთა რიცხვიც ძალიან დიდი იყო. ზოგადად, ოსმალეთის არმიამი არსებული დეზერტირობის მაღალი მაჩვენებლის შესახებ ჯარების იმდროინდელი მთავარი სამხედრო ინსპექტორი, გერმანელი გენერალი ოტო ლიმან ფონ სანდერსი (Otto Liman von Sanders) 1918 წლის შემოდგომისათვის წერდა: „თურქები დაილაღნენ ომისაგან და აღარ სურთ მისი გაგრძელება. ეს ფაქტი თურქი ჯარისკაცების მასიური დეზერტირობიდანაც ჩანს. დეზერტირებს თან მიაქვთ არა მარტო შაშხანები და ყუმბარები... არამედ ტყვიამფრქვე-

ვებიც“ [26, 41]. გლეხები შეიარაღებულ ბანდებს სხვადასხვა მიზნებით ქმნიდნენ: ბერძნების მიმართ ზიზღი, სომხებისაგან მომავალი საფრთხეების აღკვეთა, სულთნისა და ხალიფას დაცვა, იმ „ქონების“ უსაფრთხოება, რომელიც მათ ომის დროს ჰქონდათ „მოპოვებული“, აგრეთვე მინათმფლობელებზე ზეწოლის განხორციელება, ძარცვა-გლეჯვა, მოროდორობა და ა. შ. ასეთი ბანდების სავლემეთაურები იყვნენ, მაგალითად, სრულიად ახალგაზრდა ალი იორუქი, აგრეთვე მამაცი და დაუნდობელი მეჰმედ-მჭედელი – ისიც ყოფილი დეზერტირი. მაგრამ ამ ბანდებს შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავი ეროვნებით ჩერქეზი, დიფშოუთა მოდგმის შაფსულის – „ეთჰემის ბანდა იყო, რომელიც შიშის ზარს სცემდა ყველას. თავად ეთჰემ ჩერქეზიც ყოფილი ოფიცერი იყო, დიდი საბრძოლო გამოცდილების მქონე, მაგრამ ახლა დემობილიზაციით ანატოლიაში დაბრუნებული, აღარავის აღარ ემორჩილებოდა, ხოლო მისი ე. წ. „მფრინავი საკავალერიო რაზმი“ უამრავ პრობლემას უქმნიდა გარემოს. ეს ძალები უაღრესად არადისციპლინირებულნი და არაპროგნოზირებადები იყვნენ, არ სცნობდნენ კანონს, არ აღიარებდნენ სუბორდინაციის ნორმებს და თავი ქვეყნის ბატონ-პატრონებად მიაჩნდათ. მათ შეეძლოთ ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე დაეპატიმრებინათ და დაეხვრიტათ, მაგალითად, უბრალო სამოქალაქო პირი ან ჩინოვნიკი, რომელიც მათ არ დაემორჩილებოდა. სწორედ ეს ყაჩაღური ბანდები შეადგენდნენ რეალურად დასავლეთ და ცენტრალურ ანატოლიაში მოქმედ ე. წ. „ნაციონალურ ძალებს“, ვისზე გათვლითაც აპირებდა მუსტაფა ქემალი თავისი ბრძოლის ორგანიზებას. ამისათვის კი საჭირო იყო ამ ე. წ. „ნაციონალური ძალებისა“ და მუსტაფა ქემალის ერთგული მცირერიცხოვანი საარმიო კორპუსების პირადი შემადგენლობის საერთო ძალისხმევა, მათი საბრძოლო საშუალებებისა და პოტენციალის კონსოლიდაცია. გასაგებია, თუ რამდენად რთული ამოცანის გადაჭრაზე მოუწევდა მას მუშაობა. დაახლოებით იგივე პრობლემებს აწყდებოდა მუსტაფა ქემალი აღმოსავლეთშიც, მაგრამ აქ ქემალის ერთგული რეგულარული ჯარის ნაწილები იყვნენ დისლოცირებულნი. საუბარი პირველ რიგში მე-15 საარმიო კორპუსსა და მის სარდალს, გენერალ ქიაზიმ ყარაბექირ ფაშას შეეხებათ. აქაური ბანდების მოქმედებებიც გარკვეულ კონტროლს ექვემდებარებოდა. დასავლეთში კი არავითარი საერთო ხელმძღვანელობა, არავითარი კოორდინაცია არ არსებობდა.

ეთჰემ ჩარქეზის „მფრინავი საკავალერიო რაზმი“ თითქმის

მთლიანად ჩერქეზებისაგან შედგებოდა და იგი არა მხოლოდ ბერძნული ოკუპაციის, არამედ სხვა ბანდების წინააღმდეგაც გამოდიოდა. შეიძლება ითქვას, რომ ეთჰემ ჩერქეზი იყო ის პიროვნება, რომელმაც პირველად ასწია ანატოლიაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დროშა, მაგრამ მის ბრძოლას ორგანიზებულობა და დისციპლინა აკლდა. როგორც ჰაროლდ არმსტრონგი (H. C. Armstrong.) აღნიშნავს: „მაშინ როცა მუსტაფა ქემალი სულთნისა და ხალიფას წინააღმდეგ შეთქმულებებს ხლართავდა, რომ ერთპიროვნული მმართველი გამხდარიყო და დაეკმაყოფილებინა თავისი დიქტატორული მისწრაფებები, მეორე ადამიანი ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ თურქეთი გადაერჩინა... ეს ადამიანი ეთჰემ ჩერქეზი იყო“ [27, 223].

დანყებული 1919 წლის 15 მაისიდან, მას შემდეგ რაც ბერძნები გადმოსხდნენ იზმირში, დასავლეთ ანატოლიის რეგიონი საომარ მდგომარეობაში აღმოჩნდა ჩართული. ბერძნული კონტინგენტი კი თანდათან იზრდებოდა და მისმა რაოდენობამ ივლისის დასაწყისისათვის 35 ათასს მიაღწია, ხოლო ზაფხულის ბოლოს – უკვე 75 ათასს, რაც ერთნახევარჯერ მეტი იყო, ვიდრე მთლიანად თურქეთის რეგულარული ჯარი და აქ მოქმედი ყველა ბანდა ერთად აღებული. ბერძნული შენაერთების მიერ ანატოლიის სიღრმეში შესვლას კონსტანტინოპოლის სამთავრობო და პოლიტიკური წრეების არაერთგვაროვანი რეაქცია მოჰყვა. უმეტესობა კითხვებს არ სვამდა, ზოგიერთი მათგანი შეეგუა კიდევ შექმნილ მდგომარეობას – მაგალითად იმპერიის იუსტიციის მინისტრი. ერთ-ერთი გაზეთის კორესპონდენტთან მის ინტერვიუს ასეთი სახე ჰქონდა:

„ჟურნალისტი: ბერძენთა მიერ დანყებული შეტევის გამო ჩვენს მთავრობა განაცხადებს პროტესტს?

მინისტრი: ჩვენმა მთავრობამ ოფიციალურად გამოუტანა სასიკედილო განაჩენი მუსტაფა ქემალს. იგი სამშობლოსა და ხალიფას მოლაღატა... რატომ უნდა გავაპროტესტოთ ბერძენთა ეს შეტევა, რომელიც ჩვენს დასასხმარებლად არის დანყებული?

ჟურნალისტი: შეხვდება თუ არა ამ შეტევას ჯეროვანი წინააღმდეგობა?

მინისტრი: არა, მუსტაფა ქემალის არმიაში არ არის სათანადო დისციპლინა და ორგანიზაცია. იგი რეციდივისტებისა და ყაჩაღებისაგან შედგება.

ჟურნალისტი: რამდენად დიდხანს გაგრძელდება ბერძენთა შეტევითი მოქმედებები?

მინისტრი: მე ჯარისკაცი არა ვარ, მაგრამ დარწმუნებული ვარ, რომ ბერძნული არმია სწრაფად და ეფექტურად იმოქმედებს და რამდენიმე კვირაში ანგორის კედლებთან აღმოჩნდება“ [28].

პატრიოტულად განწყობილი თურქები ცდილობდნენ მტრის შეჩერებას, მაგრამ მათი სუსტი და დაქსაქსული ძალები არ იყვნენ ისე ორგანიზებულები, როგორც აღმოსავლეთ ანატოლიაში. დასავლეთში დისლოცირებული რეგულარული არმიის პირადი შემადგენლობა კი სულ 3 ათას კაცს ითვლიდა, რომელიც იზმირის ყოფილ კორპუსში იყო განაწილებული. თავისთავად ცხადია, ისინი ბერძნების წინსვლას წინ ვერ აღუდგებოდნენ. რეგიონში მოქმედი ყველაზე ანგარიშგასანევი ძალა – ეთჰემ ჩერქეზი, რომელიც საკუთარ თავს „განთავისუფლების არმიას“ უწოდებდა, დამოუკიდებლად მოქმედებდა. „განთავისუფლების არმია“ ცალკეული ჩერქეზული რაზმების, რამდენიმე რეგულარული ქვედანაყოფისა და სხვადასხვა მუსლიმ ფანატიკოსთა ჯგუფისაგან შედგებოდა, რომელთაც არც რეგულარული ბრძოლების გამოცდილება გააჩნდათ, არც შესაბამისი შეიარაღება და არც სამხედრო ფორმა. მათ მიერ ჩატარებული საბრძოლო მოქმედებების ძირითად ფორმას კი სწრაფი და მოულოდნელი რეიდები წარმოადგენდა და ბრძოლებსაც პარტიზანული ტაქტიკის შესაბამისად ატარებდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ხშირად მათი მოქმედებები საკმაოდ წარმატებული იყო, ისინი გადამწყვეტი გამარჯვების მიღწევას მაინც ვერ ახერხებდნენ. როგორც ალექსანდრ ჟევახოვი აღნიშნავს, ქემალი აღარ იყო ის ახალგაზრდა კაცი, რომელიც აფრიკის უდაბნოებში იბრძოდა და მხოლოდ საკუთარ თავს ეკუთვნოდა. მან დიდი ხანია უკვე დატოვა პიროვნული ავანტიურების სამყარო. მას მყარად სჯერა: შეუძლებელია სამშობლოს გათავისუფლება და სახელმწიფოს შექმნა პარტიზანული რაზმების მეშვეობით. ეთჰემ ჩერქეზს ორი ძმა ჰყავდა – რაშიდი და ტევფიკი. სამივე ძმა იტიჰადისტთა „სპეციალური ორგანიზაცია“ Teşkilât-ı Mahsusa-ს წევრებს წარმოადგენდნენ. ტევფიკი ამავე დროს პარლამენტის დეპუტატიც იყო, ასე რომ, ეთჰემ ჩერქეზის ეს დაჯგუფება საკმაოდ ძლიერ ძალას წარმოადგენდა. თავისუფლებისმოყვარე, ამაყ და მამაც ჩერქეზ ძმებს დამოუკიდებლობისათვის მიმავალ გზაზე საკუთარი, მაგრამ ძალზე ბუნდოვანი შეხედულებები ჰქონდათ ჩამოყალიბებული. შესაბამისად, ბრძოლის წარმოების თავისი გზები და საშუალებებიც ჰქონდათ არჩეული. ამ გზაზე ისინი შეურიგებელნი იყვნენ და არ აპირებდნენ ვინმესთვის დაეთმოთ რამე.

ყველაზე დიდი დილემა, რის წინაშეც აღმოჩნდნენ მუსტაფა ქემალი და მისი თანამოაზრეები, რეგულარული ძალების გაძლიერება და არმიისათვის რეალური კადრების შეკრება იყო, რომლებიც შეძლებდნენ ბერძნებს აღდგომოდნენ წინ. ანატოლიაში მოქმედი უკონტროლო ბანდების გარდაქმნა რეგულარულ ჯარებად კი ძალიან რთული ამოცანას წარმოადგენდა. თავის გამოსვლებში მუსტაფა ქემალი მუდმივად ამ აზრს ატარებდა: „მხოლოდ ენერჯია და ერის ნება გადაარჩებს ქვეყანას! მე გპირდებით, რომ არ დავტოვებ ანატოლიას მანამ, სანამ ქვეყანას არ გავანთავისუფლებთ! მაგრამ თუ გინდათ, რომ ჩვენს მიწაზე ბერძნული სახელმწიფო შეიქმნას, მაშინ გააგრძელეთ სახლებში ჯდომა. და ნახავთ, რომ ძალიან მალე გამოგყრიან თქვენი სახლებიდან ისევე, როგორც ჩვენი თანამემამულეები გამოყარეს დასავლეთ ანატოლიიდან!“ [8, 157].

ანატოლიაში დისლოცირებული რეგულარული შენაერთების სარდლობებმა მუსტაფა ქემალისა და ნაციონალისტების მხარე დაიკავეს. საუბარი მე-3, მე-15 და მე-20 კორპუსებს ეხებათ, რომლებსაც შესაბამისად პოლკოვნიკი რეფეტ ბელე, გენერალი ქიაზიმ ყარაბეჩირი და პოლკოვნიკი ფუატ ალი ჯებესოი სარდლობდნენ და მათი შტაბები შესაბამისად სივასში, არზრუმსა და ანკარაში მდებარეობდნენ. ნაციონალისტებს მხარი დაუჭირეს ანატოლიაში მოქმედმა გარკვეულმა არარეგულარულმა ძალებმა და მოსახლეობამ. ეს განსაკუთრებით აღმოსავლეთ ანატოლიის მოსახლეობას ეხება, სადაც I მსოფლიო ომის მსვლელობისას სომეხ დაშნაკთა საბრძოლო რაზმებმა 200-ზე მეტი მუსლიმანური სოფელი გადაწვეს და გაანადგურეს. ზოგიერთი ავტორის მონაცემებით მუსტაფა ქემალის შეიარაღებულ მხარდამჭერად 30000 კაცამდე მხოლოდ ლაზური მოსახლეობა გამოვიდა. ანატოლიაში „ნაციონალური ძალების“ მიერ დაწყებულ განმათავისუფლებელ ბრძოლებს კი ერთი საერთო ლაიტმოტივი დაედო საფუძვლად: „ბერძნული ოკუპაციის აღკვეთა და ინგლისელთა ტყვეობაში მყოფი საყვარელი სულთნის განთავისუფლება!“

თავის მოწინააღმდეგეებთან და დაუმორჩილებელ ბანდებთან მიმართებაში მუსტაფა ქემალმა მეტად მოქნილ ტაქტიკას მიმართა. მოქმედებების ეს ტაქტიკა სულაც არ იყო ღია ურთიერთობებისა და ღირსეული მოქმედებების ერთობლიობა. მუსტაფა ქემალისათვის მთავარი იყო ამ ბანდების ორგანიზებულ სისტემაში მოყვანა, მათი რეგულარული ჯარის სტრუქტურაში ჩართვა და თავის დაქვემდებარებაში გადაყვანა, თუნდაც ნებისმიერ ფასად.

შემდეგ კი გამოჩნდებოდა... შემდეგ ყველაფერს თავისი სახელი დაერქმეოდა და მტყუან-მართალიც გაირკვეოდა. დიდი ძალისხმევის ფასად, თავადაც წარმოშობით ჩერქეზმა, უფრო ზუსტად აფსუა მუჰაჯირთა შთამომავალმა, ჰუსეინ რაუფ ორბეიმ (წარმომავლობითი გვარით აშხარუა), რომელიც ეთჰემ ჩერქეზის მეთაურს წარმოადგენდა | მსოფლიო ომის სპარსეთის კამპანიაში 1915 წელს, შეძლო ეთჰემ ჩერქეზის დარწმუნება იმაში, რომ იგი და მისი რაზმი ნაციონალისტების დაქვემდებარებაში გადასულიყვნენ, საკუთარი ძალა და ენერჯია კი, ნაციონალური ინტერესების დაცვისაკენ მიემართა. ამგვარად, ეთჰემ ჩერქეზის საბრძოლო რაზმი მუსტაფა ქემალის ნომინალურ დაქვემდებარებაში აღმოჩნდა ჩართული. ამავე მოტივებით მოხერხდა სხვა საველე მეთაურებისა და ბანდების ნაწილობრივი შემოერთებაც. ლაზი ოსმან თოფალი მუსტაფა ქემალმა საკუთარი დაცვის უფროსად აიყვანა, ხოლო მის რაზმში გაერთიანებული ლაზები პირად გვარდიად დაიყენა. ალი იორუქის, მეჰმედ მჭედელისა და განსაკუთრებით, ეთჰემ ჩერქეზის სახით ნაციონალისტებმა მამაცი მებრძოლები შეიძინეს, მაგრამ რა ფასად! ეს ძალები მეტად არაპროგნოზირებადი, მოქმედებებში არათანმიმდევრულები და რთულად სამართავეები იყვნენ... მაგრამ ჯერ-ჯერობით ნაციონალურ მოძრაობას მუსტაფა ქემალის სახით და თავის მხრივ, წინააღმდეგობის მოძრაობას ეთჰემ ჩერქეზისა თუ სხვა ბანდების საველე მეთაურების სახით, ერთმანეთი სჭირდებოდათ... მაგრამ ეს თანაცხოვრება დიდხანს არ გაგრძელდება, მალე მათი გზები გაიყრება – მუსტაფა ქემალი მოძლიერდება და იგი ახალი თურქული მოძრაობის სამხედრო და პოლიტიკურ ლიდერად იქცევა. აი, მაშინ კი, ყველას თავ-თავისი მიეგება და პასუხიც მოეთხოვება, ყველაფერი დალაგდება...

მიუხედავად ეთჰემ ჩერქეზის დიდი წარმატებისა, მან მაინც ვერ შეძლო მტკიცედ შეენარჩუნებინა მოპოვებული პოზიციები. ბერძენთა წინააღმდეგ ეთჰემ ჩერქეზის პირველივე წარუმატებლობა მოხერხებულად იქნა გამოყენებული მუსტაფა ქემალის მიერ. ქემალისტთა ძალებმა, რომელსაც ეროვნებით ქურთი გენერალი იზმეთ იუნონუ სარდლობდა, ზურგში დაარტყეს ეთჰემ ჩერქეზის არმიას და გაანადგურეს იგი. ეთჰემ ჩერქეზმა, მისმა ძმა ტევფიკმა და მათმა მხარდამჭერებმა კი საბერძნეთს შეაფარეს თავი. იქიდან ეთჰემ ჩერქეზი ჯერ გერმანიაში, შემდეგ კი იორდანიაში გადავიდა, სადაც გარდაიცვალა კიდევ 1948 წელს [29, 264-265].

1920 წელს ჩერქეზთა მიერ ხელიდან გაშვებულმა შანსმა, შეექ-

მნათ თავისი ეროვნული სახელმწიფო დასავლეთ ანატოლიაში, არ მისცა საშუალება ჩერქეზებს, შეენარჩუნებინათ თავისი პრივილეგირებული მდგომარეობა. ეთჰემი, ეროვნებით ჩერქეზი, უკანასკნელი პერსონა გახდა, რომელსაც დომინანტური მდგომარეობა ეკავა ოსმალთა იმპერიის სამხედრო-პოლიტიკურ ელიტაში. ქემალისტებმა და თურქმა ნაციონალისტებმა კი გაიმარჯვეს. მუსტაფა ქემალის მიერ 1923 წელს შექმნილი თურქული რესპუბლიკა, საბოლოოდ, უნიტარულ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. მიხეილ სვანიძე, ოსმალეთის ისტორია (1600-1923), ნაწილი II, თბილისი, 2002.
2. Andrew Mango, Atatürk, John Murray (Publishers), 338 Euston Road, London, 2004.
3. Черчилль В., Мировой кризис 1918-1925, Глава XVII. Живая Турция, Churchill W.S. The World Crisis 1918-1925, London: Thorton Butterworth, 1923-27. 5 vols. <http://militera.lib.ru/memo/0/one/english/churchill2.rar>.
4. Baskin Oran, Atatürk Milliyetçiliği, Resmi ideoloji Dişi Bir Inceleme, s.146, Ankara 1988. <http://armenianhouse.Org/akcam/genocide /book2.html>.
5. Sabahattin Selek, Anadolu Ihtilali, Istanbul 1987; I. Cilt, s.100.
6. Doğan Avcioğlu, Türklerin Tarihi, I. Cilt, s.1183. <http://armenianhouse.org/akcam/ genocide /book2. html>.
7. Yakın Tarih Ansiklopedisi, Cilt 12, s.27, Yeni Asya Dergisi Yayını, Istanbul 1990. <http://armenianhouse.org/akcam/genocide/ book2. html>.
8. Александр Ушаков, Феномен Ататюрка, Турецкий правитель, творец и диктатор, Москва, 2002.
9. У. Н. Бэрзэдж, Изгнания черкесов: Причины и последствия, Майкоп, 1996.
10. Адыги в политической истории Турции 1878-1922 гг. <http://adygi.ru/1211-adygi-v-politicheskoy-istorii-turcii-1878-1922-gg.html>.
11. Анзор Кушхабиев, Черкесская диаспора в арабских странах (XIX–XX вв.), Нальчик, 1997.
12. Н. Pehlivanli, „The Post Armistice situation on South-West Caucasia“ in „Kars and Eastern Anatolia in the Recent History of Turkey“, Ankara, 1994.

13. საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1976, ანაწერი 1, საქმე 2.
14. საქართველოს ეროვნული არქივი, საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1976, ანაწერი 1, საქმე 2.
15. Джон Киракосян, Западная Армения в годы Первой мировой войны, Ереван, „Мшак“, 1914, 20 сентября, №208.
16. Максим Лебский, Трагедия турецкого социализма.
<http://socialistic.ru/publications/articles/tragediya-tureckogo-socializma/>.
17. Оджалан А., „Курдистанская действительность с XIX века по настоящее время и движение РПК“, Москва, 1998.
18. Ryan Gingeras, The Sons of Two Fatherlands: Turkey and the North Caucasian Diaspora, 1914-1923, European Journal of Turkish Studies [Online], Complete List, 2011, Online since 30 November 2011; Butbay, Kafkasya Hatıraları 19-23; Sefer Berzeg, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, 1917-1922:II Cilt, Bağımsızlık Mücadelesi (Istanbul, Birleşik Kafkasya Derneği, 2004). <http://ejts.revues.org/4424N°ftn53>.
19. Мустафа Кемаль, Путь новой Турции, 1919-1927, т. III, Интервенция союзников, Греко-Турецкая война и консолидация национального фронта 1920-1921, Москва, 1934.
20. Gerhard Wiegand (Hrsg.): Halbmond im letzten Viertel, s.130-131, München 1970. <http://armenianhouse.Org/akcam/genocide/book2.html>.
21. Henry Morgenthau, Ambassador Morgenthau's Story, s. 51'den aktaran Heath W. Lowry, Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası, s. 32-33, Istanbul 1991.
22. Kamuran Gurun, The War of Independence, Ankara, 1982.
23. May break from Turkey, The New York Times, July 19, 1919.
24. С. И. Аралов, Воспоминания советского дипломата 1922-1923, Москва, 1960.
25. „Topal Osman olarak da bilinen ve Rumlara yapılan zulümlerin (özellikle de Karadeniz'i terk ederken) çoğundan sorumlu tutulan Osman Ağa üzerine Yunanca'da geniş bir yazın vardır“, Onur Yıldırım, Diplomasi ve Göç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
26. Е. Саркисян, Из истории турецкой интервенции в Закавказье в 1918 г. Известия академии наук Армянской ССР, Общественные науки №7, 1958, Liman von Sanders, Fünf Jahre in Türkei, Berlin, 1919.

27. H. C. Armstrong, *The Grey Wolf*, Capricorn Books, New York, 1961.
28. Александр Жевахов, Кемаль Ататюрк, Перевод осуществлен по изданию: Alexander Jevakhoff. Kemal Atatürk. Paris, Tallandier, 1999. http://www.ereading.bz/chapter.php/1013613/63/Zhevahov_-_Kemal_Atatyurk.html.
29. Хавжоко Шаукат Муфти, Герои и императоры в черкесской истории (Бейрут, 1972), Нальчик, 1994.

Archil Chachkhiani

Doctor of History, Colonel, Head of War Evolution and Defence Strategies Course of Command and General Staff College of David Aghmashenebeli National Defence Academy of Georgia

General Mustafa Kemal (Ataturk) and „Anatolian Protestants“ – National Liberation Movement or Nationalistic Liberation Movement?

Summary

The represented article deals with the national, confessional and nationalistic aspects of the resistance movement begun in Anatolia at dawn of Kemalistic movement led by Mustafa Kemal and his supporters. .

The article refers to the „National minorities“ living in Anatolia. Resulting from the analysis the military-political processes of the time, we can conclude that actually, the ideology of the Kemalistic movement as far as it concerns the national issues, do not essentially differ from the Ittihadistic approaches, much like as the nationalistic ideology of the Bolsheviks do not differ from the Tsarist national policy. Both ideologies – Bolshevism and Kemalism masked with the slogans of the national liberation of people. We mean here the great political fraud named by Bolsheviks as „Leninist democratic principle of self-determination of the nations“ and as for the Kemalists, it was described as „Turkish people’s struggle for freedom“.

The article highlights the assumption that the most significant role in consolidation of the resistance movement of the Turkish population in Anatolia refers to the Greek occupation begun on May 15, 1919 in Anatolia.

Greek intervention in the affairs of the Ottoman Empire which always considered Greece as insurgent and many times defeated province – made the Ottomans weary and they left Antanta's control. The struggle began to maintain the Empire and the state. The main forces engaged in this struggle against Greek occupation were represented by several so called „National Forces“, in fact the armed bands. The struggle of the people of different nationalities living in the Empire, aiming to create their own national states, began at the same time. Those nations were mainly Greeks, Armenians and Kurds; there also were Circassian and other nationalities, though they were fewer in number. Against the background of the complicated military-political processes and challenges, which were aimed to consolidating and strengthening of the Turkish ethnos was the first priority for the „Anatolian Protestants“, opposing Sultan; the other priorities were preparations to fight to deoccupy the country and at the same time, liquidate the separatist nationalistic movements in the country. These goals were reached successfully.

The article emphasizes the suggestion that the Turkish war for independence or as it was called „Struggle for Liberation“, conducted against Imperialism and against disintegration of the Ottoman Empire, was in its essence the war against the national minorities.